

Міністерство освіти і науки України  
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна  
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»  
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

## КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

Розвиток творчої уяви дітей із порушеннями слуху на заняттях

з художньо-творчої діяльності

(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 3 курсу, групи ЗМП-ОПН 22

спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки

(код і найменування спеціальності)

\_\_\_\_\_/ Світлана КОВАЛЕВСЬКА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Керівник \_\_\_\_\_/ Юрій БРИТАН

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Рецензент \_\_\_\_\_/ Тетяна САПЄЛЬНІКОВА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

*«До захисту допущено»*

В.о.завідувач кафедри \_\_\_\_\_/ Наталія БРЮХАНОВА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Нормоконтроль \_\_\_\_\_/ Наталія БОЖКО

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Секретар ЕК \_\_\_\_\_/ Ольга ЛИТВИН

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»  
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти  
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)  
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки  
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

**ЗАТВЕРДЖУЮ**

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_Наталія БРЮХАНОВА  
(підпис, ініціали, прізвище)

“16” червня 2025 року

**ЗАВДАННЯ**

**на кваліфікаційну роботу**

**другого (магістерського) рівня вищої освіти**

студенту Світлані Миколаївні Ковалевській

1. Тема: Розвиток творчої уяви дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності

затверджена наказом по академії № 4801-5/923 від “10” квітня 2025 року

2. Термін здачі закінченої роботи «11» червня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи/проекту: мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити методику розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності; об'єкт дослідження: процес розвитку дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності; предмет дослідження: методика розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності; завдання дослідження: вивчити та проаналізувати процес уяви у дошкільному віці у психолого-педагогічній літературі; розробити діагностичну програму виявлення особливостей уяви у дошкільнят з порушеннями слуху; обґрунтувати модель і розробити методику розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності; апробувати та перевірити ефективність розробленої методики.

4. Зміст роботи/проекту (перелік питань, які належить розробити): стан дослідження процесу уяви у дошкільному віці у психолого-педагогічній літературі; діагностична програму виявлення особливостей уяви у дошкільнят з порушеннями слуху; модель і методика розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

5. Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал): презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Power point

6. Дата видачі завдання «28» квітня 2025 р.

**Керівник**

\_\_\_\_\_  
(підпис)

Юрій БРИТАН

(ім'я, прізвище)

**Завдання прийняв до виконання** \_\_\_\_\_  
(підпис)

Світлана КОВАЛЕВСЬКА

(ім'я, прізвище)

**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК  
виконання кваліфікаційної роботи**

| № з/п | Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання                                             | Термін виконання | Позначки керівника про виконання завдань |
|-------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|------------------------------------------|
| 1     | Вивчення та аналіз процесу уяви у дошкільному віці у психолого-педагогічній літературі.                                     | 05.05.2025       |                                          |
| 2     | Розробка діагностичної програми виявлення особливостей уяви у дошкільнят з порушеннями слуху.                               | 12.05.2025       |                                          |
| 3     | Обґрунтування моделі і розробка методики розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності. | 19.05.2025       |                                          |
| 4     | Апробування та перевірка ефективності розробленої методики.                                                                 | 31.05.2025       |                                          |

**Студент**

\_\_\_\_\_  
(підпис)

Світлана КОВАЛЕВСЬКА

(ім'я, прізвище)

**Нормоконтроль**

\_\_\_\_\_  
(підпис)

Наталія БОЖКО

(ім'я, прізвище)

## РЕФЕРАТ

Тема бакалаврської роботи: «Розвиток творчої уяви дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності».

Робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, проміжних та загальних висновків.

Робота присвячена проблемі сучасної спеціальної педагогіки – підвищенню ефективності педагогічної роботи з розвитку творчої уяви дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити методику розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

Об'єкт дослідження: процес розвитку дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

Предмет дослідження: методика розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

В роботі проаналізовано процес уяви у дошкільному віці у психолого-педагогічній літературі, розроблено діагностичну програму виявлення особливостей уяви у дошкільнят з порушеннями слуху, обґрунтовано модель і розроблено методику розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності, апробовано та перевірено ефективність розробленої методики.

Ключові слова: уява, творча уява, діти з порушенням слуху, художньо-творча діяльність, методика розвитку творчої уяви дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

## ABSTRACT

Bachelor's Thesis Topic: "Development of Creative Imagination in Children with Hearing Impairments During Artistic and Creative Activities".

The thesis consists of an introduction, two chapters, a list of references, intermediate and general conclusions.

The work is dedicated to a problem of modern special pedagogy — improving the effectiveness of pedagogical work aimed at developing the creative imagination of children with hearing impairments during artistic and creative activities.

Research aim: to theoretically substantiate, develop, and test a methodology for the development of imagination in children with hearing impairments during artistic and creative activities.

Object of research: the process of development in children with hearing impairments during artistic and creative activities.

Subject of research: the methodology for developing imagination in children with hearing impairments during artistic and creative activities.

The thesis analyzes the process of imagination in preschool-age children as presented in psychological and pedagogical literature, develops a diagnostic program for identifying the features of imagination in preschoolers with hearing impairments, substantiates a model and proposes a methodology for developing imagination in such children during artistic and creative activities, and tests the effectiveness of the developed methodology.

Keywords: imagination, creative imagination, children with hearing impairments, artistic and creative activities, methodology for developing creative imagination in children with hearing impairments during artistic and creative activities.

## ЗМІСТ

|                                                                                                                             | стор. |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|
| ВСТУП.....                                                                                                                  | 7     |
| РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ УЯВИ У ДІТЕЙ<br>ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ<br>ЛІТЕРАТУРІ.....           | 10    |
| 1.1. Уява, як одна із форм творчої діяльності.....                                                                          | 10    |
| 1.2. Розвиток уяви у дітей дошкільного віку без порушення і з<br>порушеннями слуху .....                                    | 14    |
| 1.3. Взаємозв'язок уяви з іншими психічними процесами.....                                                                  | 21    |
| Висновки до розділу 1.....                                                                                                  | 24    |
| РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ ІЗ<br>ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ НА ЗАНЯТТЯХ З ХУДОЖНЬО-<br>ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ..... | 26    |
| 2.1. Мета, завдання і програма констатувального експерименту.....                                                           | 26    |
| 2.2. Способи розвитку творчої уяви дітей із порушеннями слуху на<br>заняттях з художньо-творчої діяльності.....             | 46    |
| 2.3. Оцінка методики розвитку уяви дітей із порушеннями слуху на<br>заняттях з художньо-творчої діяльності.....             | 57    |
| Висновки до розділу 2.....                                                                                                  | 61    |
| ВИСНОВКИ.....                                                                                                               | 63    |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....                                                                                             | 65    |

## ВСТУП

Освітній процес у сучасній системі освіти спрямований на максимальну реалізацію потенціалу дитини та її успішну адаптацію в суспільстві. Надзвичайно важливо якомога раніше та в повному обсязі забезпечити своєчасне й гармонійне формування індивідуальних здібностей дитини.

Одним із найважливіших психічних процесів, який заслуговує на особливу увагу, є уява. Вона пронизує всі види діяльності, інтегруючи такі психічні процеси, як сприймання, мислення, пам'ять, а також пов'язана з емоційно-вольовою та мотиваційною сферами. Обсяг і якість розвитку уяви в дошкільному віці становлять основу для подальшої пізнавальної, навчальної та професійної діяльності. У майбутньому уява виявлятиметься в здатності нестандартно підходити до розв'язання проблем і знаходити найефективніші шляхи їх вирішення.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що діти дошкільного віку з порушеннями слуху відрізняються за ступенем зниження слуху, а також за особливостями мовного та пізнавального розвитку. Процес уяви тісно пов'язаний з іншими психічними процесами й охоплює компенсаторні можливості, що сприяють інтелектуальному та особистісному розвитку дитини з порушенням слуху.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити методику розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

Об'єкт дослідження: процес розвитку дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

Предмет дослідження: методика розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

Завдання дослідження відповідно до поставленої мети:

1. Вивчити та проаналізувати процес уяви у дошкільному віці у психолого-педагогічній літературі.
2. Розробити діагностичну програму виявлення особливостей уяви у дошкільнят з порушеннями слуху.
3. Обґрунтувати модель і розробити методику розвитку уяви дітей з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.
4. Апробувати та перевірити ефективність розробленої методики.

Для того, щоб у межах даної випускної кваліфікаційної роботи досягти поставленої мети та виконати всі завдання, ми керуємося наступними методами дослідження: аналіз, синтез, визначення, класифікація, бібліографічний аналіз, систематизація педагогічного досвіду, моделювання, педагогічний експеримент.

Гіпотезою дослідження є припущення, що спеціально розроблена система занять з художньо-творчої діяльності може сприяти вдосконаленню процесу уяви дошкільнят з порушеннями слуху.

Теоретичне значення:

- уточнено поняття уяви та її ролі в розвитку дитини, особливо з порушеннями слуху;
- розкрито особливості розвитку творчої уяви у дітей з порушеннями слуху в умовах художньо-творчої діяльності;
- показано, як художньо-творча діяльність (малювання, ліплення, аплікація) допомагає розвивати уяву, мислення, мовлення й емоції у дітей;
- обґрунтовано, що у дітей з порушеннями слуху є можливості для повноцінного розвитку уяви завдяки іншим чуттєвим каналам, наприклад, зору;
- створено основу для подальших досліджень у галузі спеціальної педагогіки, психології та методики розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Практичне значення: в освітній процес закладу дошкільної освіти

впроваджено методику розвитку творчої уяви дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

## РОЗДІЛ І

### ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ УЯВИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

#### 1.1. Уява, як одна із форм творчої діяльності

Процес уяви почали висвітлювати в літературі на початку ХХ ст. Уяву досліджували як окремий психічний процес, а також як взаємодію з іншими пізнавальними процесами. Робота велася за кількома напрямками. Проаналізувавши спеціальну психолого-педагогічну літературу, ми виявили, що процесом розвитку уяви в онтогенезі займалися: Л.С. Виготський, О.М. Дьяченко, Г.Л. Кирилова, А.В. Петровський, Д.Б. Ельконін та інші. А процесом функціонального розвитку - Є.І. Ігнатьєв, Е.В. Ільєнков та інші.

Особливої актуальності набули дослідження з «природи виникнення» творчості (А.В. Брушлинський, А.М. Матюшкін, Я.О. Пономарьов тощо). До процесу уяви стали підходити як до однієї з форм творчої діяльності.

Уява в психології сприймається як одна з форм відображення дійсності. На думку вітчизняних психологів, уява перетворює існуючу реальність як імовірність. Людина в процесі уяви завжди прагне створити щось нове, вийти за рамки наявного досвіду, шукає різні варіанти вирішення будь-якої ситуації шляхом змішування, перестановки, комбінування (багаторазового переструктурування) наявного досвіду.

Творча діяльність є певною плідною діяльністю, в основі якої лежить відтворення вже відомих людині образів та способи складної роботи з цими образами, для конструювання якісно нового образу або творчого продукту, як визначає даний вид діяльності А.В. Брушлинський [5, с. 342]. Творча діяльність залучає внутрішні можливості людини, звертаючи її до об'єктивної реальності і дає можливість створювати щось нове, у відриві від минулого

досвіду взаємодії з об'єктом. У творчості людина розкриває свій внутрішній світ і водночас відображає об'єктивну реальність. Саме тому дослідник Л.С. Виготський бачить основну цінність уяви в розвитку як дитини, так і дорослої людини [8, с. 32].

В основі будь-якої творчої діяльності лежить інструмент пізнавальної діяльності, як пише про це О.М. Дьяченко: уява - це така здатність людини, завдяки якій вона здатна комбінувати відомими поняттями та судженнями і створювати щось нове з відомого їй інформаційного поля [16, с. 23]. Переконавшись, що уява оперує лише неіснуючими об'єктами, не відповідає дійсності, адже для того, щоб відкрити щось нове, слід вивчити старе, вже знайоме та відоме.

Існує і ще одне хибне переконання, нібито уяві відведено вузьке місце існування в творчій діяльності. Це, як пише Е.В. Ільєнков, також невірно: уява є універсальним інструментом перетворення дійсності, і до її допомоги щохвилини вдаються безліч людей зі свого світу, навіть просто розмовляючи телефоном [28, с. 24].

Уява є опосередкованим сприйняттям дійсності й існувати у відриві від навколишнього світу вона не може. Так само як і сновидіння, уява може комбінувати різноманітні частини об'єкта часом випадково, у хаотичному порядку, проте без певного життєвого та предметного досвіду уявити щось видається досить важким завданням, як пише Л.С. Коршунова [32, с. 77].

Уява у своїх рамках завжди має уявлення про кінцевий ідеальний образ, результат діяльності. Задум уяви - це основна тема того чи іншого образу, характер взаємодії уявних персонажів чи об'єктів, що виражається насамперед у практичній діяльності людини. Починаючи роботу, людина має перед собою певну мету своєї дії, яку вона представляє подумки, в уяві: те, чого поки що не існує, але незабаром буде досягнуто.

Відмінністю творчої діяльності з використанням уяви від будь-якої іншої діяльності є те, що людина комбінує у своїй діяльності з уже відомих їй

образів дійсності щось абсолютно нове, те, чого не робили до неї інші люди, і докладає всіх зусиль своєї свідомості до створення абсолютно нового явища дійсності.

Психолого-педагогічна література має багато визначень уяви. Наприклад, Л.С. Виготський вважає, що суть уяви полягає не в побудові звичного ряду об'єктів, вже відомих особистості, а у використанні певного набору отриманих вражень для створення нового ряду об'єктів [9, с. 32].

На відміну від Л.С. Виготського, Ю.О. Полуянов бачить в уяві пряму необхідність людської діяльності створювати щось нове [46, с. 96]. Дослідник В.Т. Кудрявцев визначає уяву як практичну діяльність, спрямовану на перетворення об'єктивної реальності шляхом обробки та переробки інформації, що отримується через сприйняття та наявний досвід, кінцевим продуктом якої є нові враження [36, с. 14]. Отже, спираючись на джерела літератури, ми можемо дати характеристику уяві.

Уява - це такий психічний процес, у якому відбувається специфічне відображення дійсності як нових образів, уявлень чи ідей, базою для формування яких є вже наявний досвід сприйняття, пам'яті та мовленнєвого спілкування.

Уява - один із головних процесів, що сприяють «проникненню в сутність природи речей». Такі психологи, як Л.С. Виготський, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн розрізняють два види уяви:

- відтворююча уява
- творча уява

Відтворююча і творча уява тісно пов'язані одна з одною. Критерієм відмінності цих двох видів уяви виступають результати різної діяльності. Продукт діяльності відтворюючої уяви створюється на основі словесного опису чи візуальної опори (картинка, схема). Продукт діяльності творчої уяви є об'єктивно новим продуктом творчої діяльності (якого раніше не існувало).

Як пише про це І.М. Палагіна: «Кінцевий продукт уяви може бути віднесений або до об'єктивно нового (тобто в об'єктивній реальності даного явища ніколи раніше не існувало - це творча уява), або до суб'єктивно нового (у практичній діяльності конкретної особистості досвід створення даного продукту є новим надбанням, для об'єктивної реальності даний продукт не несе певної новизни).

Таким чином, можна зробити висновок, що основними механізмами уяви є аналіз і синтез вже існуючого досвіду, на основі якого виділяється задум творчої діяльності, і відбувається реалізація цього задуму з урахуванням використання не тільки наявного досвіду, але також певних емоцій і почуттів, які відчуває людина, що творить, у конкретний момент.

Як зазначає Р.Г. Натадзе, уява завжди поставлена проблемною ситуацією, щодо якої звичні й уже відомі підходи до вирішення проблеми не можуть бути застосовані [40, с. 219]. Логічно припустити, що без певного обсягу інтелекту та мислення, процес уяви буде позбавлений певної новизни та яскравості, стане лише другосортною переробкою вже відомої людині інформації. Саме такої думки дотримується дослідник К.Д. Ушинський, визначаючи чинники уяви з урахуванням інтелектуальної діяльності:

- оригінальність (або відсоток віддалених асоціацій, не пов'язаних безпосередньо з характером та сутністю об'єкта);
- семантична гнучкість (або визначення суті об'єкта та припущення альтернативних функцій для його використання або його діяльності);
- образна адаптивна гнучкість (або модифікація суті стимулу таким чином, щоб отримати нові можливості або побачити нові функції);
- семантична спонтанна гнучкість (швидкість і якість відтворення нових ідей залежно від обмеженої в часі ситуації) [59, с. 65].

## **1.2. Розвиток уяви у дітей дошкільного віку без порушення і з порушеннями слуху**

Дослідник В. Синельников зазначає, що в дошкільний період починається формування особистості дитини. У дітей виникають такі особистісні новоутворення, як підпорядкування мотивів, засвоєння моральних норм та формування довільності поведінки.

У дошкільному віці закладаються основи майбутньої особистості людини, пише І.М. Палагіна [43, с. 12]:

- у період життя дитини формується стійка структура мотивів; зароджуються нові соціальні потреби (потреба у повазі та визнанні дорослого, у визнанні та спілкуванні однолітків);
- починає проявлятися інтерес до колективних форм діяльності (дитині цікавіше грати у групі);
- виникає новий (опосередкований) тип мотивації - основа довільної поведінки;
- дитина засвоює певну систему соціальних цінностей, моральних норм і правил поведінки в суспільстві.

У дошкільний період у дитини починає розвиватися усвідомлення дії, формується внутрішня соціальна позиція, вона вчиться усвідомлювати свої переживання і починає оцінювати себе збоку, з'являється більш стійка самооцінка та відповідне їй ставлення до успіху та невдачі в діяльності.

У розвитку особистості дитини можна виділити два етапи, як виділяє їх Л.І. Божович [2, с. 27]. Етап поступового розуміння навколишнього світу та знаходження свого місця в ньому, що сприяє виникненню нових відчуттів та мотивів поведінки, під впливом яких дитина здійснює вчинки. Другий етап - це розвиток чуттєвих і вольових якостей, які забезпечують стійкість поведінки та незалежність від зовнішніх факторів, що змінюються.

Дошкільний вік відіграє величезну роль у розвитку всіх психічних процесів, таких як сприйняття, мислення, пам'ять та уява. Це період формування нових видів діяльності та поведінки.

Важливо, що уява залежить від багатьох факторів, як виділила їх Е.А. Кравцова [33, с. 29]:

- від віку;
- від розумового розвитку та особливостей розвитку (тобто присутності будь-якого порушення психофізичного розвитку);
- від індивідуальних особливостей індивідуума (усвідомленості та спрямованості мотивів; особливостей комунікації; оцінки власної діяльності та ступеня самореалізації; рис характеру та темпераменту);
- від опрацьованості процесу навчання та виховання.

На відміну від дорослого, досвід дитини накопичується і зростає поступово, він відрізняється абсолютною своєрідністю порівняно з досвідом дорослого. Уява працює у дітей зовсім інакше, і це зрозуміло, тому що інтереси дитини та дорослого різні.

Уява у дитини набагато бідніша, ніж у дорослої, але водночас дитина відкрита для фантазії та свободи, на відміну від дорослого. Дитина живе більше у фантастичному світі, ніж у реальному. Інтереси дитини бідніші, елементарніші і, нарешті, простіші, стосунки із середовищем не мають такого різноманіття та складності, які є у дорослої людини, будучи найважливішими чинниками, що визначають механізм уяви. Разом із процесом розвитку дитини одночасно розвивається й уява. Тому продукти справжньої творчої уяви можуть бути створені, тільки якщо вже є фантазія.

У ранньому віці (до 3-х років) у дітей уява існує всередині інших психічних процесів, у них закладається її фундамент, пише про це Е.А. Кравцова [33, с. 8]. І лише в три роки відбувається становлення словесних форм уяви. У цей період уява дитини розвивається мимовільно, так, наслідуючи мамі, вона намагається нагодувати іграшку або укласти її спати.

Створюється уявна ситуація уявного харчування, тобто дитина намагається уявою доповнити те, що тільки нею сприймається.

У 4-5 років дитина починає планувати свої дії та складати в думці план майбутніх дій. З віком ігрове наслідування ускладнюється у зв'язку зі зміною самої ігрової діяльності. Дитина починає активно включатися в сюжетно-рольові ігри, і їй все більше доводиться задовольнятися заміною якогось предмета, підключаючи на допомогу процес уяви. Сюжетно-рольова гра виступає як необхідна умова повноцінного формування функції уяви. Гра передбачає моделювання своєї поведінки в різних ситуаціях, використання предметів-замінників, активне прийняття ролі. У грі створюються найоптимальніші умови для розвитку мовлення. У цей час уява стає самостійним процесом. Це особливо важливо для дітей з порушеннями слуху, у зв'язку з порушенням слухової функції відзначається значне відставання та своєрідність у розвитку мовлення, відповідно і відставання всієї системи пізнавальних процесів та уяви в тому числі.

У 5-6 років у дітей з'являється прагнення до самостійної творчості. У цьому віці дитина має певний досвід поведінки та діяльності і може оперувати своїми образами, комбінуючи їх при побудові продуктів уяви, відходячи від умовних стандартів. Однак, незважаючи на свою наочність, виразність, емоційну насиченість, образи уяви ще недостатньо керовані та контрольовані.

У 6-7 років уява набуває активного характеру. У цей період відтворювані образи починають працювати і виступають у різних ситуаціях, характеризуючись змістовністю та специфічністю. З'являються елементи творчості.

У дітей з порушеннями слуху специфічні особливості уяви проявляються у сповільненому формуванні мовлення, особливо у своєрідному розвитку значень слів, у відставанні процесу мислення та розвитку сюжетно-рольової гри. Як показали дослідження Л.С. Виготського,

глухі дошкільнята довго не переходять від предметно-процесуальних ігор, у яких головним є відтворення дій з предметами, до сюжетно-рольових, які вимагають створення нової уявної ігрової ситуації [8, с. 73]. Сюжетні ігри дітей з порушеннями слуху більш одноманітні, стереотипні, діти схильні до простого наслідування, ніж діти, щочують.

Процес уяви дошкільників, що нечують, набагато довше базується спочатку на сприйнятті, а потім на пам'яті. Діти, що нечують, часто не можуть використовувати предмети-замінники, у них спостерігаються великі труднощі у формуванні пізнавальної функції уяви, і набагато пізніше, ніж у тих, хто чує, відбувається поділ у ланцюжку зв'язків «предмет – образ – слово», як зазначає дані особливості дослідник М.Ю. Рау [48, с. 26]. Таким чином, на ранніх етапах онтогенезу діти, що нечують, вже відстають від однолітків у розвитку уяви. Хоча образи пам'яті таких дітей відрізняються достатньою яскравістю та жвавістю, відставання у розвитку понятійного мислення заважає відволіканню від конкретного значення слова. Це дуже ускладнює формування нових образів та відтворення образів за словесним описом.

Дослідження, проведене М.М. Нудельманом про відтворюючу уяву, показало, що образи, що виникають у дошкільників, що нечують, при знайомстві з літературними творами, не завжди відповідають опису. І така невідповідність часто є результатом неповного розуміння дітьми прочитаного сенсу. Малюнки, створені до розповіді, зображують обстановку, яка не завжди відповідає змісту прочитаного [41, с. 17].

Часто великі розбіжності між текстом і малюнком виникають через те, що діти з порушенням слуху вносять у малюнки багато подробиць свого минулого досвіду. Так, з тексту оповідання діти актуалізують образи добре знайомих предметів, які більше відносяться до образів пам'яті, ніж до уяви. Так, глухі діти часто ілюстрували епізоди, що мають лише непряме відношення до подій (у 16% випадків у дітей, щочують, цього не

спостерігалось). З цим пов'язані труднощі у відтворенні забарвлення об'єктів - лише 40% випадків зображені об'єкти були забарвлені відповідно до тексту. Діти відтворювали багаторазово бачені об'єкти певного забарвлення, форми, розміру. М.М. Нудельман наводить вислів дошкільника, який підтверджує цей факт: «Червоного даху не буває, у нас зелений дах».

Великі труднощі спостерігаються у дітей, що не чують, у відтворенні просторових відносин між об'єктами, описаними в літературному творі. Це пов'язано насамперед із труднощами розуміння відповідних уривків: зазвичай просторові відносини виражаються за допомогою складних зворотних конструкцій, у яких використовуються прийменники «під», «над», «через» тощо. Основна складність полягає в тому, що схеми відносин мають бути замінені послідовним ланцюгом ланок. Для полегшення розуміння ці конструкції можуть бути перетворені, наприклад, розчленовані на частини. Ще однією причиною відставання у розвитку відтворюючої уяви є бідність запасу уявлень, невміння їх перебудовувати.

Чи є у вас додаткові питання щодо розвитку уяви у дітей дошкільного віку, або, можливо, ви хотіли б детальніше розглянути якийсь із зазначених аспектів?

На думку М.М. Нудельмана, дослідження творчої уяви нечуючих дітей становить найбільший інтерес, оскільки обмеженість спілкування з однолітками та дорослими не дає їм повною мірою отримувати достатньо інформації, а відставання в розвитку мовлення та мислення перешкоджає засвоєнню прийомів і методів переробки наявних уявлень. У старшому дошкільному віці вже спостерігається відставання в розвитку творчої уяви [42, с. 138].

Як засвідчили дослідження Є.Г. Речицької та Є.А. Сошиної, діти, які не чують, виявляють недостатню універсальність у використанні ідей. Створені нечуючими дітьми композиції виявилися менш оригінальними, ніж у дітей, що чують, більш стереотипними та шаблонними; діти більше залежали від

заданих моделей, зразків дій. Відставання глухих дітей дошкільного віку в розвитку творчої уяви пояснюється недостатністю їхнього сенсорного досвіду, його малою різноманітністю, а головне – несформованістю комбінаторних механізмів уяви, що призводить до труднощів у переробці минулого досвіду [52, с. 47].

Пізнавальна діяльність нечуючих дітей має низку особливостей. Основні проблеми психології нечуючих дітей вирішуються завдяки їхній особливості компенсаторного розвитку, що відбувається завдяки засвоєнню мовлення та розбудові взаємодії збережених аналізаторів.

Раннє навчання словесної мови, що починає формуватися вже в дошкільний період, прискорює компенсаторний шлях розвитку дітей із порушеннями слуху. При цьому відбувається часткове заміщення слухового сприйняття зоровим. Поступово виникають нові форми взаємодії аналізаторів, які забезпечують компенсацію порушеного слуху. Розвиток уяви у дошкільнят із порушенням слуху відбувається насамперед у вигляді образотворчої діяльності, а також декоративно-прикладного творчості, оскільки зоровий аналізатор має компенсуючий характер за наявності дефекту слуху, як зазначає дослідник Л.А. Головчиць [13, с. 56].

Образотворча діяльність для дітей з порушеннями слуху є одним із найважливіших і найдоступніших засобів естетичного виховання. Завдання естетичного виховання дітей із порушеннями слуху вирішується в процесі ознайомлення з витворами мистецтва (народні вироби, іграшки, репродукції картин), дітей знайомлять із предметами інтер'єру, одягу, у процесі оцінки робіт дітей і дорослих та реалізується у формуванні естетичних почуттів. Усе це позитивно позначається на розвитку уяви в дітей дошкільного віку з порушеннями слуху. Образотворча діяльність може бути одним із засобів особистісного розвитку дітей, тому що в процесі діяльності розвиваються активність, ініціативність, формуються елементи самооцінки, розвивається

емоційно-вольова сфера, відбувається більш чуйне сприйняття навколишнього світу.

Образотворча діяльність, як один із компонентів творчої діяльності дітей з порушеннями слуху, дає можливість контролювати розуміння окремих слів та словосполучень, допомагає виявити та визначити формалізм у мовленнєвому розвитку, можливість розвинути власне сприйняття та відображення дійсності, відтворюючи уяву, задум слухового народу, у прищепленні йому почуття прекрасного, як визначає значимість цього виду художньо-творчої діяльності дослідник Є.Г. Речицька [50, с. 130].

Сприйняття кольору, величини, просторових відносин у дітей з порушенням слуху та нормально чуючих дітей дошкільного віку є однаковим. Але слід зазначити, що у глухих повільніший темп розвитку сприйняття і є низка інших особливостей. У дітей з порушенням слуху спостерігається менша самонавчальність у процесі заняття. Це виправдовується уповільненим темпом у розвитку уяви, порівняно з розвитком у дітей без відхилень у розвитку.

За відсутності спеціального навчання дитина з порушенням слуху не здатна самостійно досягти високого рівня уяви. Це виявляється в неоригінальних образах в образотворчій діяльності, які дитина створює. Істотно затримується також розвиток конструктивної діяльності. Разом з тим при створенні спеціальних умов для навчання, діти з порушенням слуху можуть будувати, ліпити, малювати не гірше своїх однолітків, щочують, володіючи при цьому практично таким же рівнем розвиненості уяви, що і діти без порушень слуху.

Продукти творчої діяльності дітей з порушенням слуху містять більше деталей і подробиць, ніж роботи чуючих ровесників, як зазначає також дослідник Є.А. Стребелева [54, с. 69]. Більш повними виявляються ті продукти творчої діяльності, які потрібно відтворити з пам'яті, оскільки, як ми вже зазначали вище, при творчій діяльності діти з порушеннями слуху

спираються насамперед саме на ті образи, з якими вони знайомі. Дітям із порушеннями слуху важче даються ті види творчості, які виражають просторові відносини, оскільки просторова уява також розвивається значно повільніше, ніж у дітей без відхилень у розвитку слуху.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних педагогів, психологів щодо формування рухових навичок за різних способів навчання глухих дітей дозволили визначити найбільш ефективні способи розвитку уяви дітей при виконанні того чи іншого виду творчої діяльності. Велике значення має формування правильних способів дії з олівцем та пензлем. Результатом цієї діяльності є формування уявлень глухих і слабочуючих дітей про рух руки при зображенні, що також позитивно позначається на розвиток уяви.

### **1.3. Взаємозв'язок уяви з іншими психічними процесами**

«У розвитку психологічної теорії такі процеси, як пам'ять, мислення та уява, тісно переплетені», - пише А.Я. Дудецький. Вчені минулого часто представляли та обговорювали, вказуючи на те, що ці психічні процеси у своєму розвитку та функціонуванні тісно пов'язані один з одним. Найчастіше пізнавальні процеси, співвідносні з уявою, зображували як ланцюжок послідовності: сприйняття – пам'ять – уява – мислення. Цю послідовність поділяли та обговорювали багато відомих психологів, наприклад Р.С. Немов.

Л.С. Виготський писав, що уяву слід розглядати як складну форму психічної діяльності, що є реальним об'єднанням кількох психічних функцій у своєрідних відносинах [8, с. 46].

І так бачимо, що уява тісно пов'язана з пам'яттю і мисленням. Вивченню проблеми взаємозв'язку уяви та пам'яті присвячені роботи Л.С. Виготського, П.П. Блонського, З.М. Істоміної, А.А. Люблінської. Зв'язок пам'яті та уяви є різнобічним і по-різному проявляється у процесах запам'ятовування, пригадування та впізнавання. Практика показує, що досить

уявити матеріал, що запам'ятовується, у вигляді зорового образу, щоб він відразу без особливих зусиль запам'ятався, надовго зберігся в пам'яті. Отже, збагачення чуттєвого досвіду, розширення обсягу пам'яті дитини необхідне для створення досить міцних образів. Чим більше дитина бачила, чула і пережила, тим більше вона знає і засвоїла, тим більшим досвідом вона володіє, і тим продуктивнішою буде діяльність її уяви.

А.В. Петровський та М.Б. Беркінблїт характеризують процес взаємозв'язку мислення як компоненти цілісної пізнавальної діяльності. Вони вважають, що якщо позбавити мислення уяви, то мислення стає творчо безплідним. У той же час, якщо ізолювати уяву від мислення, то сама уява стає нерезультативною та безцільною. З погляду Л.С. Виготського, уява і мислення найтіснішим чином переплітаються, отже, їх буває важко розмежувати, тому що ці обидва процеси беруть участь у творчій діяльності. Творчість завжди підпорядкована створенню чогось нового, а для цього необхідно створювати попередньо уявні моделі творчого об'єкта [8, с. 576].

Функціональний зв'язок мислення та уяви проявляється в наступних моментах. На активному використанні уяви побудовано один з основних видів мислення людини - наочно-образне мислення.

Подання відповідних об'єктів та цілеспрямована маніпуляція з ними в уявному плані постає як основа цього виду мислення. Образно кажучи, уява створює ніби «зону найближчого розвитку» мислення. Ось чому уяву слід розглядати в тісній зв'язці з мисленням. Розвиток уяви - це й розвиток мислення, і навпаки: розвиток мислення - це й розвиток уяви. Справедливість цього положення відображена в експериментально отриманих даних таких дефектологів як: М.М. Нудельман, С.К. Сиволапова, Н.А. Ципіна, які займалися вивченням сформованості уяви у нечуючих, розумово відсталих та дітей із затримкою психічного розвитку.

Наприкінці з'ясуємо, як можуть бути пов'язані одне з одним уява і мовлення. Дослідженню ролі мовлення в процесі становлення уяви

відводилася велика роль у працях вітчизняних психологів (Л.С. Виготського, С.Л. Ружської, С.Л. Рубінштейна). Наголошується, що розвиток уяви в дитячому віці відбувається саме в безпосередньому зв'язку із засвоєнням мовлення, що діти із затримкою мовленнєвого розвитку відстають і в розвитку мислення, і в розвитку уяви.

Коли людина збирається щось сказати, вона спочатку уявляє це в голові і тільки потім промовляє. Отже, без уяви неможливою уявляється і мова. Такі вчені, як А.Р. Лурія, Б.Г. Ананьєв, В.П. Глухов, В.М. Касаткін, підтвердили припущення про те, що порушення мовлення веде до різних відхилень у розвитку уяви.

Л.С. Виготський, О.М. Дьяченко, А.І. Кирилова, Ю.О. Полуянов справедливо вказували на уяву як на основу людської творчості, пов'язуючи уяву із загальним психічним розвитком дитини, вважають, що розвинена уява є неодмінною умовою готовності дитини до школи. І якщо розвиток уяви не досягає необхідного рівня, то поміщення дитини в умови шкільного навчання є передчасним.

## Висновки до розділу 1

Таким чином, ми визначили, що уява є психічним процесом, при якому відбувається специфічне відображення дійсності у вигляді нових образів, уявлень або ідей, базою для формування яких є вже наявний досвід сприйняття, пам'яті та мовленнєвого спілкування. Механізмами уяви є аналіз та синтез відомостей, представлених у навколишньому середовищі. Для створення нового образу чи предмета потрібен механізм комбінації накопичених уявлень.

У період дошкільного віку відбувається послідовне накопичення свідомого та емоційно-чуттєвого досвіду, який на період старшого дошкільного віку (5-7 років) дозволяє дитині активно і творчо взаємодіяти з навколишнім середовищем, застосовуючи можливості своєї уяви повсюдно. Уява перебуває в тісному зв'язку з усіма пізнавальними процесами, такими як сприйняття, пам'ять, мислення і, звичайно ж, мовлення.

Розвиток уяви у старшому дошкільному віці, перебуваючи у зв'язку з іншими психічними процесами, сприяє також розвитку цих пізнавальних процесів (сприйняття, пам'ять і мислення). А ігрова форма навчання та творча діяльність є сприятливою базою для розвитку механізму уяви. Образотворча та конструктивна діяльність є для дітей з порушеннями слуху одним з найважливіших і найдоступніших засобів естетичного виховання. Завдання естетичного виховання дітей з порушеним слухом вирішується в процесі ознайомлення з витворами мистецтва (народні вироби, іграшки, репродукції картин), привернення уваги дітей до предметів інтер'єру, одягу, у процесі оцінки робіт дітей та дорослих та реалізується у формуванні естетичних почуттів. Усе це позитивно позначається на розвитку уяви в дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.

Заняття з художньо-творчої діяльності можуть бути одним із засобів особистісного розвитку дітей, тому що в процесі діяльності розвиваються

активність, ініціативність, формуються елементи самооцінки, розвивається емоційність сприйняття навколишнього світу.

Образотворча діяльність, як один із компонентів творчої діяльності дітей із порушеннями слуху, дає можливість контролювати розуміння окремих слів і словосполучень. Розвиток відтворюючої уяви сприяє правильному відображенню дійсності, що відіграє провідну роль в естетичному вихованні дошкільника з порушенням слуху, у формуванні емоційного ставлення до мистецтва рідного народу, у прищепленні йому почуття прекрасного, як визначає значимість цього виду художньо-творчої діяльності.

## **РОЗДІЛ II**

### **МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ НА ЗАНЯТТЯХ З ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

#### **2.1. Мета, завдання і програма констатувального експерименту**

Метою дослідно-експериментальної роботи є виявлення особливостей уяви у дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності.

Завданнями дослідно-експериментальної роботи є:

1. Підбір діагностичної програми для виявлення особливостей уяви в дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.
2. Проведення діагностики в дошкільнят з порушеннями слуху та в однолітків, що нормально розвиваються.
3. Формулювання висновків щодо особливостей уяви дошкільнят із порушеннями слуху.

Для здійснення поставлених завдань нами була вивчена спеціальна психолого-педагогічна література (О.О. Венгер, О.М. Дьяченко, М.М. Нудельман, Є.Г. Речицька, Є.А. Сошина, М.Ю. Рау, В.В. Ткачова, Е. Торренса, Л.І. Фомічова та ін.). При розробці програми ми спиралися на такі психолого-педагогічні принципи:

1. Принцип природовідповідності: необхідно будувати діагностичну програму відповідно до віку та з урахуванням індивідуальних особливостей даної категорії дітей.
2. Принцип доступності: діагностична програма має бути зрозумілою та доступною для дітей цієї вікової категорії.
3. Принцип активності та свідомості: включає взаємодію педагога та учня, що проявляється в розумінні цілей та завдань роботи.

4. Принцип наочності: для підвищення ефективності навчання використовується залучення всіх існуючих органів чуття до сприйняття навчального матеріалу, значною мірою спираючись на зір.

Програма складається з двох серій завдань:

1. Перша серія завдань діагностичної програми спрямована на виявлення особливостей відтворюючої уяви у дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.

2. Друга серія завдань діагностичної програми спрямована на виявлення особливостей творчої уяви у дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.

Експеримент проводився у гуртку «Філіпок» на заняттях з художньо-творчої діяльності в позаурочний час.

Як суб'єкти дослідно-експериментального дослідження нами було відібрано дві групи дітей старшого дошкільного віку, які відвідують заняття з художньо-творчої діяльності у гуртку «Філіпок»:

- 1-ша група: 5 дітей старшого дошкільного віку з порушеннями слуху.
- 2-га група: 5 дітей старшого дошкільного віку без порушень слуху.

Вік дітей, які увійшли до експериментальних груп, становить від 6 до 7 років. Деякі з них відвідують дитячий садок.

У таблиці 2.1 представлені учасники 1-ої експериментальної групи (діти старшого дошкільного віку з порушеннями слуху) та 2-ої експериментальної групи (діти старшого дошкільного віку без порушень слуху).

Таблиця 2.1

**Учасники 1-ої експериментальної групи - діти з порушеннями слуху**

|    |           |         |                                                                                                                                                                       |
|----|-----------|---------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. | Владік М. | 7 років | Двостороння сенсоневральна приглухуватість III ступеня праворуч і II ступеня зліва. Слухопротезований. Повна сім'я тих, хто слабо чує. Дитина відвідує дитячий садок. |
| 2. | Матвій Ч. | 6 років | Двостороння сенсоневральна приглухуватість II ступеня. Слухопротезований на праве вухо. З родина тих, хто чує. Сад не відвідує.                                       |
| 3. | Оля Б.    | 6 років | Двостороння сенсоневральна приглухуватість II ступеня. Слухопротезована. Сім'я тих, хто чує. Відвідує дитячий садок.                                                  |
| 4. | Марія П.  | 7 років | Двостороння приглухуватість II ступеня. Слухопротезована. Сім'я тих, хто чує. Відвідує дитячий садок.                                                                 |
| 5. | Аліса Х.  | 6 років | Кохлеарна імплантація поріг відповідає приглухуватості I ступеня. Сім'я тих, хто чує. Відвідує дитячий садок                                                          |

Таблиця 2.2

**Учасники 2-ої експериментальної групи - без порушення слуху**

|    |           |         |                                                 |
|----|-----------|---------|-------------------------------------------------|
| 1. | Ліза Б.   | 7 років | Без порушення слуху, не відвідує дитячий садок. |
| 2. | Поліна Г. | 6 років | Без порушення слуху, відвідує дитячий садок.    |
| 3. | Павло Г.  | 6 років | Без порушення слуху, відвідує дитячий садок.    |
| 4. | Вова До.  | 7 років | Без порушення слуху, відвідує дитячий садок     |
| 5. | Аріна З.  | 7 років | Без порушення слуху сад не відвідує.            |

**Діагностична програма констатуючого експерименту**

Для проведення констатуючого експерименту було розроблено діагностичну програму, що складається з двох серій завдань:

**1. Виявлення особливостей відтворюючої уваги**

Перша серія завдань діагностичної програми спрямована на виявлення особливостей відтворюючої уяви в дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.

- Методика: "Розрізні картинки" (на основі методики А.А. Венгера "Намалюй ціле") [6, с. 115].

Мета цієї методики полягає у виявленні особливостей відтворюючої уяви та наочно-образного мислення, а також в оцінці цілісності зорового сприйняття та сформованості просторових уявлень.

Для проведення методики необхідний стимульний матеріал: аркуші паперу формату А4, прості та кольорові олівці, а також розрізні картинки, поділені на 3, 4 та 5 частин різної конфігурації.

Інструкція для проведення методики: «Подивися! Зображення розрізане! Подумай, що це намальовано? (Наприклад: сонце) Намалюй ціле сонце. Склади картинку із частин».

Дитині пред'являються три картинки з різними зображеннями та різною конфігурацією розрізу, відповідно на 3, 4 та 5 частин. Завдання для дитини ускладнюються як характером зображення, так і збільшенням кількості розрізаних частин, а також ускладненням зміни розрізу.

Якщо дитина змогла розпізнати зображення, вона правильно називає предмет на розрізній картинці, після чого їй пропонують намалювати цю картинку цілком. Якщо дитина назвала зображений предмет неправильно або взагалі не назвала, їй надається необхідна допомога (наприклад, дорослий вказує на характерну деталь предмета). Якщо дитина не може назвати картинку навіть після надання допомоги, її все одно просять намалювати цілу картинку. Після того, як малюнок намальований, дитину просять скласти цю картинку з частин.

Усі результати заносяться до протоколу та оцінюються окремо за трьома показниками (розпізнав, намалював, склав) з подальшим обчисленням

середньої оцінки в цілому за завданням та за кожним показником. Кількісно-якісна оцінка результатів подана в табл. 2.3, що знаходиться нижче.

Таблиця 2.3

**Кількісно-якісна оцінка результатів за методикою «Розрізні картинки»**

| Бали    | Оцінка                                                                                   |
|---------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| 5 балів | - правильно називає картинку                                                             |
|         | - правильно передає форму та просторове розташування                                     |
|         | - складає способом зорового співвіднесення                                               |
| 4 бали  | - дізнається, але називає після невеликої стимулюючої допомоги                           |
|         | - передає форму, але з незначними спотвореннями                                          |
|         | - при складанні потрібна невелика допомога, складає способом зорового співвіднесення     |
| 3 бали  | - називає картинку не правильно, виправляє після уточнення                               |
|         | - передає форму, але має в своєму розпорядженні деталі в просторі в спотвореному вигляді |
|         | - складає самостійно методом проб та помилок                                             |
| 2 бали  | - називає картинку не вірно навіть після допомоги                                        |
|         | - форму передати не може, деталі розташовує у просторі у спотвореному вигляді            |
|         | - складання шляхом хаотичних дій, потім складає способом проб та помилок                 |
| 1 бал   | - картинку не впізнає                                                                    |
|         | - образ відсутній, намалювати не може                                                    |
|         | - зібрати картинку не може                                                               |

Стимульний матеріал для проведення констатуючого експерименту взято з книги Ткачової В.В., Труханової Ю.А. [55; 26].

## **2. Виявлення особливостей творчої уяви**

Друга серія завдань діагностичної програми спрямована на виявлення особливостей творчої уяви у дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.

- Методика: «Недомальовані малюнки» (на основі тесту креативності Е. Торренса) [58, с. 110].

Метою даної методики є вивчення особливостей творчої уяви, сприйняття та наочно-образного мислення.

Дітям пропонується виконати тест «Недомальовані картинки».

Для цієї методики необхідно 10 карток з недомальованими лініями. Дитина повинна продовжити малюнок, обов'язково використовуючи лінії, що вже є на картці. Під кожною картокою педагог може написати назву, яку має придумати дитина. Для малювання можна використовувати фломастери, кольорові ручки, кольорові олівці.

Для правильного проведення цієї методики необхідно дотримуватися інструкції: «Ми гратимемо в гру. Домалюй кожен лінійку так, щоб вийшов цікавий малюнок. Придумай назву свого малюнка».

Ця методика проводилася на фронтальному занятті. На виконання завдання відводилося 10 хвилин. Діти повинні відчувати психологічний комфорт, не нервувати та не поспішати; при цьому їм дається додатковий час для отримання більш достовірних результатів. Дітям надається інструкція, за необхідності інструкція доповнюється або уточнюється. Після закінчення 10 хвилин у протоколі фіксуються імена дітей, які впоралися із завданням найшвидше. Якщо дитина не розуміє завдання, їй можна показати наочним методом на іншому малюнку, який не використовується в завданні. Досліджувані домальовують 10 карток таким чином, щоб вийшов завершений малюнок. Якщо діти можуть писати, вони придумують назву до картинки та підписують її під кожним малюнком.

Результати дослідження фіксуються в протоколі та оцінюються за такими критеріями:

- Кількість завершених зображень: максимальний бал – 10.
- Ступінь різноманітності рішень: підраховується кількість неповторюваних категорій предметів.

- Оригінальність: оцінюється нестандартність виконання малюнків (від 0 до 2 балів) та порівнюється з ключем, де вказано типові малюнки, що свідчать про розвиненість уяви.
- Абстрактність назви: оцінюється вміння виділяти головне в малюнку; даний показник оцінюється в 2 бали залежно від оригінальності та обґрунтованості назви.
- Деталізація: вказує на ретельність, якість рішення; оцінюється опрацьованість кожного елемента, що доповнює вихідний малюнок, оцінюється від 0 до 2 балів.
- Активність пошуку рішень: оцінюється готовність дитини щоразу творчо підходити до виконання завдання, уникати поспішного завершення завдання; оцінюється від 0 до 2 балів.

Кожне завдання оцінюється балами і за Таблицею 3 переводиться в кількісно-якісну оцінку (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Кількісно-якісна оцінка результатів дослідження за методикою  
«Недомальовані малюнки»**

| Кількісна оцінка | Бали                                     | Якісна оцінка          |
|------------------|------------------------------------------|------------------------|
| 5 балів          | >60 балів за стандартною тестовою шкалою | - вище за норму        |
| 4 бали           | Від 40 до 60 балів                       | - норма                |
| 3 бали           | Від 35 до 39 балів                       | - Дещо нижче норми     |
| 2 бали           | <35 балів                                | - низькі показники     |
| 1 бал            |                                          | - Завдання не виконане |

**Методика «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру» (Модифікація Є.Г. Речицької, Є.А. Сошиної) [50, с. 128].**

Мета даної методики - виявити розвиток творчої уяви у дітей старшого дошкільного віку, вміння створювати нові образи, використовуючи одну й ту саму геометричну фігуру, визначити розвиненість операцій аналізу та синтезу, а також охарактеризувати мовленнєвий супровід.

Особливість цієї методики полягає в тому, що дитині пред'являються знайомі геометричні фігури (коло, квадрат, трикутник і трапеція), які необхідно перетворити на інше зображення. Для виконання цього тесту нам знадобиться чотири аркуші паперу із зображенням геометричних фігур (коло, квадрат, трикутник, трапеція) та кольорові чи прості олівці.

Інструкція до виконання методики: «Це геометрична фігура, назви її. Намалюй свої картинки, використовуючи цю фігуру. Можна малювати всередині та ззовні, намалюй на аркуші все, що вигадав. Придумай до малюнків назви».

Спочатку для малювання дається коло, потім дитина використовує у малюнку квадрат, потім трикутник та трапецію. Усі дослідження проводяться в індивідуальному порядку, час проведення не обмежується.

Якісна характеристика роботи уяви, зокрема механізму включення, здійснюється за допомогою віднесення образів уяви, що створюються в малюнках, до шести наступних якісних рівнів (Є.Г. Речицька, Є.А. Сошина) [50, с. 34]:

- I рівень - зображення схематичне, за допомогою одного предмета, промальовування деталей немає, контури малюнка збігаються з контурами геометричних фігур;
- II рівень - також схематичність зображення, але з'являються деталі як усередині геометричної фігури, так і поза геометричною фігурою;
- III рівень - використання заданої геометричної фігури як деталі цілого малюнка чи великої деталі;

- IV рівень - задана геометрична фігура промальовується як зображення будь-якого предмета; у малюнку використовуються інші, нові елементи, у результаті виходить ціла композиція, підпорядкована новому уявному сюжету;
- V рівень - використання стимульної фігури для побудови єдиної смислової композиції. Тут відзначаються зміна розміру та положення фігури у просторі, що свідчить про більш високий рівень комбінаторних механізмів уяви;
- VI рівень - стимульна фігура є не центральною частиною композиції, а другорядною деталлю.

Відповідно до якісного рівня кожен малюнок оцінюється певною кількістю балів (I рівень - 1 бал, II рівень - 2 бали, III рівень - 3 бали і т.д. відповідно), підраховується сумарна бальна оцінка виконаних дитиною малюнків, а також середня оцінка якісного рівня одного малюнка: «індивідуальний індекс уяви».

Таблиця 2.5

**Кількісно-якісна оцінка результатів дослідження за методикою  
"Намалюй малюнок з використанням геометричної фігури"**

|         |                                   |                       |
|---------|-----------------------------------|-----------------------|
| 5 балів | >36 сумарних балів якісного рівня | -Вище норми           |
| 4 бали  | 16-36 сумарних балів              | -норма                |
| 3 бали  | 10-15 сумарних балів              | - Дещо нижче норми    |
| 2 бали  | <10 сумарних балів                | -низькі показники     |
| 1 бал   |                                   | -завдання не виконане |

Дослідження щодо виявлення особливості відтворюючої уяви проводилися індивідуально протягом одного заняття. А дослідження щодо виявлення особливостей творчої уяви проводилися протягом двох фронтальних занять.

### **Результати констатуючого експерименту за підсумками реалізації виділених методик**

Дослідження уяви проводилося у 10 дітей, які відвідують заняття з художньо-творчої діяльності в гуртку «Філіпок»: 5 дітей без порушень слуху та 5 дітей з порушеннями слуху.

Всі діти з обох досліджуваних груп виявили інтерес до завдання і продовжували його виконувати, незважаючи на труднощі.

У групи дітей без порушень слуху взагалі не виникло жодних проблем у виконанні цих методик. Опитування дітей показало, що вони вдома люблять збирати різні картинки, головоломки Нікітіних, що дозволяє зробити висновок про дуже добрий розвиток відтворюючої уяви, сприйняття та наочно-образного мислення у цих дітей. Майже всі діти з порушеннями слуху впоралися з виконанням виділених методик. Однак способи дії та рівень самостійності у цих дітей при виконанні завдання були неоднаковими.

Зупинимось на результатах проведення методики "Розрізні картинки". Перша картинка «Неваляшка», що складається з трьох частин, не викликала труднощів у жодної дитини. Усі діти змогли намалювати це зображення пропорційно і скласти методом зорового співвіднесення.

Друга картинка «Гриб», що складається з чотирьох частин, викликала утруднення тільки у дітей з порушеннями слуху. З впізнаванням і відтворенням не було труднощів, але в деяких дітей із порушеннями слуху виникли труднощі під час складання цієї картинки. Алісі Х., Матвію Ч., Владу М. знадобилася невелика допомога педагога.

Третя картинка «Ведмедик на коні» викликала труднощі у дітей з порушеннями слуху у впізнаванні зображення. При відтворенні картинки були труднощі при розміщенні в просторі деталей та спотворення форм предметів. У Владика М., Матвія Ч., Аліси Х. виникли труднощі з впізнаванням зображення, вони змогли назвати лише деякі частини

зображення. Матвій Ч. та Аліса Х. намагалися скласти картинку методом спроб і помилок, а Владик М. не зміг її скласти взагалі, що свідчить про погану сформованість як предметних, так і просторових уявлень, синтезу та аналізу зображення, а також про поганий розвиток наочно-образного мислення. Самостійно скласти шляхом наочного співвіднесення змогла лише Оля Б.

Таким чином, у трьох дітей з порушеннями слуху, які не змогли виконати третє завдання, відзначається відставання у впізнанні предмета, у здатності зібрати цілий образ (відтворити його) та у формуванні операцій просторового аналізу та синтезу. Можна сміливо сказати, що у дітей із порушеннями слуху має місце відставання в розвитку наочно-образного мислення.

Діти з порушеннями слуху в основному впоралися із завданням, відтворивши (передавши) зображення в малюнку, але не завжди змогли скласти малюнок методом зорового співвіднесення деталей, що свідчить про погану сформованість образного мислення.

Мовленнєвий супровід дітей з порушеннями слуху, як правило, виражався окремими словами (назва зображення або назва окремих частин зображення).

Результати проходження тесту можна переглянути в табл. 2.6.

За методикою «Недомальовані малюнки» нами було відібрано та проаналізовано 40 малюнків, виконаних дітьми з нормою слуху та дітьми з порушеннями слуху.

Результати виконання завдань як дітьми з порушеннями слуху, так і дітьми без порушень слуху порівнювалися з віковими нормативами.

Таблиця 2.6

**Кількісно якісна оцінка результатів Методики «Розрізні малюнки»  
у дітей із порушеннями слуху**

|                          | Середній<br>бал 3х | Середній<br>бал 4х | Середній<br>бал 5і | Зрін.<br>Знач.<br>впізнання | Зрін. Знач.<br>відтворення | Зрін.<br>Знач. |
|--------------------------|--------------------|--------------------|--------------------|-----------------------------|----------------------------|----------------|
| Діти з порушеннями слуху |                    |                    |                    |                             |                            |                |
| Влад М.                  | 4,0                | 3,6                | 2,8                | 3,6                         | 2,3                        | 2,3            |
| Матвій П.                | 4,3                | 4,0                | 3,6                | 3,6                         | 3,0                        | 3,0            |
| Марія П.                 | 4,6                | 4,3                | 4,0                | 4,3                         | 3,6                        | 3,6            |
| Оля Б.                   | 5,0                | 4,6                | 4,0                | 4,6                         | 4,3                        | 4,3            |
| Аліса Х.                 | 4,3                | 3,6                | 3,3                | 4,0                         | 3,0                        | 3,3            |
| Діти без порушення слуху |                    |                    |                    |                             |                            |                |
| Аріна З.                 | 5                  | 5                  | 4                  | 4,6                         | 4,6                        | 5              |
| Вова До.                 | 5                  | 5                  | 4                  | 4,6                         | 4,6                        | 5              |
| Поля Г.                  | 5                  | 4,6                | 4,3                | 4,6                         | 4,6                        | 4,6            |
| Паша Р.                  | 4,6                | 4,3                | 4,0                | 4,3                         | 4,0                        | 4,3            |
| Ліза О..                 | 4,6                | 4,0                | 3,8                | 4,3                         | 4,0                        | 3,8            |

Кількісні та якісні показники виконання тесту дітьми без порушень слуху та з порушеннями слуху представлені в табл. 2.7.

Діти без порушень слуху віком 6-7 років виконали за відведений час тестування (10 хвилин) від 7 до 10 малюнків із десяти запропонованих «недомальованих малюнків».

Показник «кількості домальованих до кінця малюнків» за 10 хвилин, що свідчить про активність процесу уяви та здатність добудовувати цілісний образ на основі «недомальованих деталей», склав у групі 7,6 бала. Тільки Аріна С. змогла домалювати всі малюнки за відведений час і отримала 10 балів із 10 серед усіх дітей без порушень слуху, що тестувалися.

За показником «різноманіття запропонованих дитиною рішень» (використання в малюнках якомога більше різних категорій та видів

предметів) середній показник у дітей без порушень слуху дорівнює 7,2 бала, що перебуває в межах вікової норми.

Показник «оригінальності» (нестандартності) рішень у дітей без порушень слуху становить 8,8 бала.

У дітей без порушень слуху малюнки більш промальовані та деталізовані, що свідчить про сформованість та активність уяви в процесі активного створення образу. Тільки в Аріни С. (43 бали) спостерігається перевищення вікової норми за цим показником.

За показником «активності пошуку рішень», який характеризується опором бажанню завершити малюнок найпростішим, найлегшим чином, майже всі показники відповідають віковій нормі.

Таким чином, як показало дослідження малюнків за тестом «недомальовані малюнки» у дітей без порушень слуху, при порівняно невисоких показниках продуктивності творчої уяви, інші параметри, такі як різноманітність рішень, оригінальність, активність пошуку рішень та деталізація, відповідають нормі. Лише в Аріни С. усі показники вищі за вікову норму.

Проаналізуємо тепер усі малюнки, намальовані дітьми з порушеннями слуху. З цим тестом впоралися всі діти, лише з різним ступенем успішності. Найкращі показники були в Олі Б. (сенсоневральна приглухуватість II ступеня, хороше мовлення). Вона змогла за 10 хвилин закінчити 8 тест-фігур. Інші діти змогли виконати за 10 хвилин лише від 5 до 7 малюнків. Середній показник «кількості домальованих малюнків» у дошкільнят з порушеннями слуху виявився нижчим на 21%, ніж у дітей без порушень слуху, і становив 6,1 бала (Таблиця 6). Середні показники «різноманіття запропонованих дитиною рішень» (5,8), оригінальності (6,2), розробленості малюнків (17,8), опору замиканню теж виявилися нижчими, ніж у дітей без порушень слуху. Всі ці показники свідчать про схематичність та спрощення створюваних у малюнках образів.

Найбільш виражене відставання за показником оригінальності ідей спостерігається у дітей із порушеннями слуху. Це свідчить про те, що малюнки дітей часто повторюються і найчастіше є стандартними за змістом. Низькі показники оригінальності говорять про бідність образних уявлень у дітей з порушеннями слуху, пов'язані з низькою продуктивністю уяви, та свідчать про труднощі маніпулювання уявленнями, і в результаті ми маємо відставання в розвитку уяви дітей із порушеннями слуху від однолітків без порушень слуху.

Показник активності пошуку рішень показує відносно максимально можливий результат з урахуванням кількісної продуктивності. Діти з порушеннями слуху за цим показником дали низький результат, що свідчить про недостатню активність уяви в процесі пошуку рішення та планування дії. Так само можна судити про обмежений запас образів-уявлень у дітей. Низький показник активності пошуку рішень відображає бажання дітей закінчити малюнок найпростішим способом (див. табл. 2.7).

Додатковий якісний аналіз малюнків показує, що діти зі збереженим слухом частіше використовують колір у плані різноманітності малюнків, хоча зустрічалися й чорно-білі варіанти (Паша П., Матвій Р.).

Проаналізувавши назви малюнків, які давали діти з порушеннями слуху та однолітки, що нормально розвиваються, ми можемо сказати, що діти з нормою слуху найчастіше використовують для назви своїх малюнків словосполучення. Наприклад: Аріна С. - «Лісова лисиця», «Суп з каструлею», «Золотий сфінкс» тощо. А серед назв малюнків дітей із порушеннями слуху завжди зустрічаються однослівні назви. Наприклад: Аліса Х. - «Серце», Марія П. - «Хмара», Оля Б. - «Море»

Проаналізувавши всі малюнки тесту «Недомальовані малюнки», можна виділити кілька категорій малюнків, що зустрічаються як у дітей без порушень слуху, так і у дітей з порушеннями слуху.

Таблиця 2.7

**Показники творчої уяви з тесту «Недорисовані малюнки», час виконання 10 хвилин**

| ПІБ                             | Показники творчої уяви       |                        |                |                                      |                                   |
|---------------------------------|------------------------------|------------------------|----------------|--------------------------------------|-----------------------------------|
|                                 | Кількість малюнків за 10 хв. | Різноманітність рішень | Оригінальність | Розробленість (деталізація) малюнків | Показник активності пошуку рішень |
| <b>Діти без порушення слуху</b> |                              |                        |                |                                      |                                   |
| Аріна З.                        | 10                           | 9                      | 9              | 43                                   | 14                                |
| Вова До.                        | 9                            | 6                      | 7              | 35                                   | 13                                |
| Поля Г.                         | 6                            | 7                      | 9              | 28                                   | 12                                |
| Паша Р.                         | 8                            | 8                      | 9              | 39                                   | 9                                 |
| Ліза О.                         | 6                            | 6                      | 7              | 21                                   | 11                                |
| Середні показники               | 7,8                          | 7,2                    | 8,8            | 36,4 (4,2)                           | 12,0                              |
| <b>Діти з порушеннями слуху</b> |                              |                        |                |                                      |                                   |
| Влад М.                         | 5                            | 6                      | 5              | 12                                   | 4                                 |
| Матвій Ч.                       | 5                            | 5                      | 6              | 14                                   | 3                                 |
| Марія П.                        | 6                            | 5                      | 8              | 28                                   | 8                                 |
| Оля Б.                          | 9                            | 8                      | 9              | 38                                   | 10                                |
| Аліса Х.                        | 5                            | 5                      | 5              | 16                                   | 2                                 |
| Середні показники               | 6.1                          | 5,8                    | 6,2            | 17,8(2,0)                            | 5,4                               |

У малюнках дітей з порушеннями слуху найчастіше зустрічаються зображення побутових приладів (32%), їжа (22%), зображення людини або її голови (12%), рослини чи тварини (24%) та інше невизначене. У малюнках дітей без порушень слуху зустрічаються такі категорії зображень: побутові прилади (16%), транспорт (24%), рослини або тварини (22%), людина або її частини тіла (20%), казкові персонажі (18%) та інше. Видно, що у дітей із порушенням слуху відсутні образи, пов'язані з казковими героями. Діти з порушеннями слуху зображують на малюнку предмети навколишнього світу.

Методика «Недомальовані малюнки» викликала в дітей зі збереженим слухом та в дітей без порушень слуху інтерес, який зберігся протягом усього тестування. Були діти, яким важко було справлятися з цим тестом (Влад М.), але вони не відмовилися від виконання завдання. Це доводить, що, маючи низькі показники за тестом, у дітей є потенціал для розвитку.

Деяким дітям із другої групи (з порушеннями слуху) потрібна була стимулююча допомога, а деяким дітям (Владу М., Алісі Х.) навіть схвалення. Багато дітей змінювали порядок виконання завдання, починаючи малювати з останнього тесту чи з середини. На відміну від дітей з нормою слуху, діти з другої групи, виконавши малюнки, не висловлювали бажання щось змінити або доповнити, що свідчить про невміння бачити в образі можливість його перетворення (покращення).

За методикою «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру» було проаналізовано 42 малюнки у дітей без порушень слуху та 22 малюнки в іншій категорії дітей. Отримані дані були піддані кількісному та якісному аналізу. Із загальної кількості 42 малюнків, як творчі роботи було відібрано 29 робіт, виконаних дітьми без порушень слуху, та 14 творчих робіт з 22, виконаних дітьми з порушеннями слуху. До творчих робіт можна віднести всі малюнки, крім однотипних зображень, що повторюються. Проаналізувавши кількісний показник виконаних малюнків та кількість творчих робіт, можна зробити висновки про низьку продуктивність дітей із порушеннями слуху.

Проаналізувавши творчі малюнки, виконані дітьми, можна зазначити, що діти з порушеннями слуху частіше використовують у роботах образи, які є в навколишньому предметному світі, тобто діти мотивуються можливостями сприйняття, і здійснюють пошук оточуючих предметів, які включають задану геометричну фігуру як елемент (наприклад: коло – «сонце, кулька», квадрат – «будинок, вікно», трикутник – «ялинка» тощо).

У методиці «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру» до оцінних характеристик відноситься показник гнучкості використання ідей, що відображає різноманітність створюваних образів для різних стимульних фігур. Тому при аналізі малюнків дітей з порушеннями слуху визначається кількість зображень, що повторюються, для однієї або декількох геометричних фігур.

Детальніший аналіз результатів тесту «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру» показав, що найчастіше діти з порушеннями слуху у творчих роботах використовували такі стимульні фігури, як коло, трикутник та квадрат. Така тестова фігура, як трапеція, викликала великі труднощі у дітей з порушеннями слуху.

При якісному порівнянні творчих робіт дітей без порушень та однолітків зі збереженим слухом, усі малюнки були віднесені до різних якісних рівнів, описаних у методиці «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру». Усі результати порівняння занесені до таблиці 2.8

Таблиця 2.8

**Якісні рівні творчих малюнків дітей 2-х груп, виконаних на основі геометричних фігур**

|                            | Кількість творчих малюнків | Розподіл творчих робіт за якісними рівнями |           |            |           |         |
|----------------------------|----------------------------|--------------------------------------------|-----------|------------|-----------|---------|
|                            |                            | I рівень                                   | II рівень | III рівень | IV рівень | V рівні |
| Діти без порушення я слуху | 29                         | 5                                          | 12        | 8          | 2         | -       |
| Діти з порушеннями слуху   | 14                         | 10                                         | 2         | 2          | -         | -       |

Як очевидно з таблиці 2.8, кількість робіт I рівня (кількість схематичних зображень) переважає в дітей із порушеннями слуху. Тобто

найбільше малюнків зі схематичним зображенням предметів, майже позбавлені деталізації, переважають в дітей із порушеннями слуху.

Малюнки II рівня характеризуються більшою деталізацією як всередині, так і поза контуром фігури. У дітей з нормою слуху таких малюнків значно більше, ніж у дітей з порушеннями слуху (лише 2 малюнки). Сумарний відсоток малюнків I та II рівнів, що представляють зображення одиничних предметів, у дітей без порушень слуху становив 51%, а у дітей з порушеннями слуху - 93%. Ця перевага погано промальованих, схематичних малюнків відповідає даним, наведеним у літературі (М.Ю. Рау) про схильність таких дітей до схематичного, спрощеного зображення предметів. Творча робота III рівня була виконана тільки Олею Б., що свідчить про більш розвинену уяву у цієї дівчинки, оскільки вона використала стимульну фігуру як центральну частину малюнка.

У дітей без порушень слуху спостерігаються роботи III і IV рівнів, що свідчить про те, що діти включають у композицію дедалі більше елементів. У цієї ж групи дітей ми спостерігаємо малюнки V рівня, що говорить про цілісну смислову композицію з множинним використанням у ній геометричної фігури різного розміру та по-різному розташованої у просторі. Якщо дитина може створювати такі композиції, вона здатна до перенесення властивостей об'єктів у створювані образи в рамках сюжетної композиції. У цих дітей досить високий рівень оволодіння прийомами комбінування, на відміну від дітей із порушеннями слуху. Жодна дитина з порушеннями слуху не створила жодної композиції IV, V рівня, що свідчить про труднощі смислового об'єднання в одну композицію. Це пов'язано з особливостями пізнавального розвитку та нестачею уваги у дітей з порушеннями слуху.

Найнижчі показники у дітей з порушеннями слуху (Влада М., Аліси Х. та Матвія Ч.). У роботах цих дітей спостерігається переважання схематичності, навіть якщо порівнювати їх з роботами інших дітей з порушеннями слуху (Олі Б. та Маші П.). Переважання схематичних,

стереотипних малюнків у поєднанні з малою продуктивністю свідчить про труднощі.

У процесі індивідуального аналізу творчих малюнків дітей кожна робота оцінювалася в балах відповідно до її якісного рівня. Шляхом ділення суми балів всіх робіт на всі створені дитиною малюнки визначається індивідуальний показник - «Індивідуальний індекс уяви» [50, с. 37]. Результати "Індивідуального індексу уяви" занесені до таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

### Результати «Індивідуального індексу уяви»

|                          | Кількість балів | Кількість творч. робіт | "Індивідуальний індекс уяви" |
|--------------------------|-----------------|------------------------|------------------------------|
| Діти без порушення слуху |                 |                        |                              |
| Аріна З.                 | 21              | 6                      | 3,5                          |
| Вова До.                 | 16              | 5                      | 3,2                          |
| Поля Г.                  | 8               | 4                      | 2,0                          |
| Паша Р.                  | 12              | 6                      | 2,0                          |
| Ліза О.                  | 18              | 8                      | 2,2                          |
| Середні знач             |                 |                        | 2,88                         |
| Діти з порушеннями слуху |                 |                        |                              |
| Влад М.                  | 3               | 2                      | 1,0                          |
| Матвій Ч.                | 3               | 3                      | 1,1                          |
| Марія П.                 | 4               | 3                      | 1,5                          |
| Оля Б.                   | 8               | 5                      | 2,2                          |
| Аліса Х.                 | 3               | 3                      | 1,1                          |
| Середні Знач             |                 |                        | 1,38                         |

Як видно з таблиці 2.9, показники «індексу уяви» у дітей з порушеннями слуху значно нижчі, ніж у дітей без порушень слуху, якщо максимальне значення індексу дорівнює 5,0.

При аналізі малюнків враховувалися елементи динамізму та просторового розташування фігури. Цих елементів взагалі не було в малюнках, виконаних дітьми з порушеннями слуху, що свідчить про пасивність процесу уяви: дитина, придумавши образ, не намагається включити його в уявну ситуацію.

Ще одним критерієм оцінки є зміст, тобто образ, який хотіла передати дитина. Варіативність створюваних образів вказує на обсяг знань та уявлень дітей про навколишнє середовище, а також на мобільність процесу уяви.

Проаналізувавши зміст малюнків двох груп дітей, ми дійшли висновку, що у дітей із порушеннями слуху частіше використовуються в образах предмети побуту, їжа, зображення людини, тварини, транспорт. Ми бачимо, що відображення навколишнього предметного світу знаходить своє відображення в малюнках дітей. Усі результати занесені до таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

**Розподіл образів за групами предметів намальовані дітьми (у % до загального числа створених образів)**

|                                         | Діти без порушення слуху | Діти з порушеннями слуху |
|-----------------------------------------|--------------------------|--------------------------|
| Побутові предмети                       | 22,6                     | 28,4                     |
| Будинки                                 | 16,5                     | 5,8                      |
| Транспорт                               | 11,6                     | 2,1                      |
| Зображення людини                       | 21,4                     | 21,5                     |
| Рослини                                 | 5,1                      | 11,9                     |
| Об'єкти та явища природи                | 5,4                      | 9,9                      |
| Комахи та тварини                       | 5,6                      | 14,4                     |
| Казкові персонажі та фантастичні образи | 7,5                      | -                        |
| Ігрові предмети                         | 2,7                      | 4,8                      |
| Інше                                    | 1,5                      | -                        |

Індивідуальний аналіз малюнків показав, що у дітей із порушеннями слуху переважають такі категорії предметів, як предмети побуту, людина та її частини, рослини і тварини. Це свідчить про малий практичний досвід дітей та недоліки мовленнєвого спілкування.

Аналіз назв малюнків виявив особливості, зумовлені різним рівнем мовленнєвого розвитку. Діти з порушеннями слуху давали своїм малюнкам однослівні назви, виражені іменниками.

У Влада М. були труднощі у придумуванні назв до своїх малюнків. Крім цього, у Влада М. усі малюнки дуже схематичні та неоригінальні, що свідчить про бідність знань та досвіду.

Якщо порівнювати методики «Недомальовані малюнки» та «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру», можна сказати, що тест «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру» виявився набагато складнішим для виконання як для дітей без порушень, так і, тим більше, для дітей з порушеннями слуху. Усім дітям надавали ті чи інші види допомоги: стимулююча допомога, організуюча допомога, пояснення, а за необхідності й показ на іншому прикладі. Активність дітей з порушеннями слуху знизилася практично після промальовування двох перших фігур.

За методикою «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру» ми виявили відставання у розвитку уяви порівняно з нормою як за кількісними, так і за якісними показниками. Відставання особливо помітне у Влада М. та Матвія Ч., які мають найбільш виражене мовленнєве недорозвинення. Це відставання проявляється в низькій продуктивності та низькій якості малюнків (схематичності). У дітей низький рівень здатності до перенесення ознак і властивостей об'єкта в інший об'єкт, тобто низький рівень комбінаторних здібностей дитини.

## **2.2. Способи розвитку творчої уяви дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності**

На підставі результатів констатуючого експерименту, який показав нам, що уява дошкільнят з порушеннями слуху має найнижчий рівень розвитку за всіма показниками творчої уяви, ми можемо виділити мету формуючого етапу дослідження. Мета - розвиток відтворювальної та творчої уяви у дітей з порушеннями слуху на спеціально спланованих та розроблених заняттях з художньо-творчої діяльності.

Завдання формуючого експерименту:

1. Розробка системи занять з художньо-творчої діяльності, спрямованих на розвиток уяви.
2. Організація та проведення спеціальних занять, спрямованих на розвиток уяви на заняттях з художньо-творчої діяльності.
3. Інтенсифікація занять з художньо-творчої діяльності для формування найяскравіших образів навколишніх предметів та їх властивостей у свідомості дітей із порушеннями слуху.
4. Здійснення продуктивної взаємодії всіх учасників процесу на заняттях з художньо-творчої діяльності.

При розробці спеціальних занять з художньо-творчої діяльності, на яких додатково проводитимуться заняття, спрямовані на розвиток уяви, ми спиралися на основні принципи:

1. Принцип доступності: полягає у відповідності рівня складності завдання з урахуванням індивідуальних можливостей дитини.
2. Принцип діяльнісного підходу: з урахуванням провідного виду діяльності дитини. Принцип дозволив нам організувати максимально привабливу для дитячої аудиторії форму роботи в даному напрямку, поєднуючи інформацію про навколишній світ з обов'язковим підкріпленням отриманих знань у безпосередній практичній художньо-творчій діяльності, спілкуванні та спільному навчанні дітей з порушеннями слуху.
3. Середовище: передбачає створення спеціального освітнього середовища, в якому дошкільник з порушенням слуху може експериментувати як з різними матеріалами (тісто, глина, природні матеріали, різний непридатний матеріал тощо), так і з технологіями на заняттях з художньо-творчої діяльності.
4. Особистісно-розвивальний принцип: сприяє розкриттю та розвитку особистісного потенціалу та здібностей дитини на заняттях з художньо-творчої діяльності.

5. Принцип активізації мовлення дошкільника у процесі проведення занять: передбачає включення мовленнєвих завдань та стимулювання власних висловлювань і спілкування в групі, де усне мовлення постає як основна форма спілкування.

6. Принцип включення дитини з порушенням слуху в інтеграцію в соціальне середовище: передбачає спільне осмислення набутого ігрового досвіду під час спілкування з іншими дітьми та дорослими.

При складанні програми з розвитку уяви на заняттях з художньо-творчої діяльності ми спиралися на методичні рекомендації щодо розвитку уяви у дітей з порушеннями слуху, представлені в працях наступних дослідників: Л.А. Головчиць, О.М. Дьяченко, Є.С. Маслової, М.М. Нудельмана, М.Ю. Рау, Ю.А. Труханової. У цих працях зазначається, що заняття художньо-творчою діяльністю неможливі без пізнання навколишнього світу, без розширення запасу художніх образів.

Система роботи з художньо-творчої діяльності включає кілька напрямів формуючої діяльності. Розглянемо зміст кожного з них:

### **1. Заняття художньо-творчою діяльністю**

Цей напрямок є основним і найбільш важливим, тому у виділеній моделі він розміщений над усіма іншими формуючими напрямками. Система занять включає такі види художньо-творчої діяльності:

- ліплення, заняття ручною творчістю з різних пластичних матеріалів (глина, солоне тісто та пластилін);
- образотворча діяльність;
- аплікація або конструювання з паперу та інших матеріалів (природних, непридатного матеріалу тощо).

Ліпленню віддається основний пріоритет, оскільки набуття нових якісних відчуттів у вигляді тактильної взаємодії є одним з найефективніших у розвитку уяви дітей із порушеннями слуху. Заняття ручною творчістю також ефективно позначаються на отриманні необхідного чуттєвого та

естетичного досвіду, що сприятиме формуванню нетривіальних та оригінальних образів.

Заняття з художньо-творчої діяльності містять обов'язковий інформаційний компонент, а також такі види вправ, як створення того чи іншого образу відповідно до словникової інструкції, відповідно до опису, на основі вивченого літературно-художнього матеріалу, на основі відвіданої екскурсії, прогулянки. Створення будь-якого продукту творчої діяльності обов'язково підкріплюється отриманням реального чуттєвого, сенсорного чи естетичного досвіду, оскільки це дозволить розширити та збагатити досвід дітей у зіткненні з природою, навколишнім світом, і висловити власні відчуття як завершеного продукту творчості.

## **2. Пізнання навколишнього світу**

Усі виділені нижче напрями моделі підпорядковуються ходу занять з художньо-творчої діяльності або є необхідним підготовчим (заключним) етапом. Пізнання навколишнього світу виявляється у відвідуванні тематичних екскурсій (краєзнавчий музей, музей іграшок, зоопарк, океанаріум), а також у вигляді прогулянок, походів та екологічних свят. При відвідуванні музею дітям необхідно тактильно ознайомитися з предметами, про які йдеться, або побачити їх поблизу, розглянути з усіх боків. При здійсненні прогулянок на природу, або в зоопарк чи океанаріум, слід дотримуватися тих самих рекомендацій: чим більше дитина особисто розгляне і доторкнеться, тим більше якостей предметів вона дізнається, включаючи і їхню різноманітність.

Також слід зазначити, що кожна здійснена подорож має своє завершення на занятті. Це виконання колективно-творчих справ (у підгрупах для забезпечення творчої взаємодії), а також ведення «Щоденника вражень», до яких дитина може додавати фотографії, зроблені нею чи батьками, а також замальовувати чи додавати предмети, що нагадують їй про набутий досвід.

## **3. Розширення запасу художніх образів**

Цей напрямок також підпорядкований розширенню досвіду дитини у зіткненні з навколишньою дійсністю, у даному разі: з художнім світом. У контекст цього напрямку включаються такі види діяльності:

- Вивчення дитячої літератури (на першому або заключному етапі заняття з художньо-творчої діяльності);
- перегляд яскравих мультиплікаційних фільмів за мотивами того чи іншого дитячого твору (з обов'язковим створенням ілюстрацій, розробкою декорацій для сюжетно-рольової гри за підсумками переглянутого фільму, створенням костюмів чи масок для театралізації за підсумками вивченого твору);
- Вивчення ілюстрацій, а також картин за мотивами вивчених літературних творів (створення власних ілюстрацій за аналогією, експеримент з художніми образами, розробка власного бачення персонажа за підсумками вивчення літературного твору).

Як види діяльності, які ми використовували, це: групове читання з супроводом слайд-шоу, де представлений зоровий відеоряд, що розкриває зміст твору, створення ілюстрацій за уявленнями про того чи іншого персонажа (образотворча діяльність, аплікація), казкова творчість (береться початок або певний фрагмент вивченого твору, і де є гра з використанням реквізитів, які діти створили на занятті з художньо-творчої діяльності (маски, елементи одягу).

#### **4. Актуалізація комунікації та мовленнєвого апарату**

Напрямок актуалізації комунікації та мовленнєвого апарату є обов'язковим словесним підкріпленням художньо-творчої діяльності дітей. Це також і робота зі словесними інструкціями, наприклад, гра «Намалюй мої думки», коли одна дитина придумує образ і описує його іншій, а та робить замальовку або виконує фігуру в пластиліні, папері, у вигляді аплікації.

Актуалізація комунікації відбувається під час представлення дитиною продукту своєї творчої діяльності (пояснення, розповідь). Найповніше це

відбувається при включенні в контекст заняття літературно-художньої спрямованості або пізнання навколишнього світу, коли дитина демонструє створену ілюстрацію і вголос описує, що на ній зображено.

Подібний вид діяльності дозволить удосконалювати мовленнєвий апарат дітей із порушеннями слуху, а також формувати у дітей навичку мовленнєвого спілкування між собою, розвивати увагу один до одного.

### **5. Актуалізація групової взаємодії**

Більшість видів діяльності, які входять у зміст художньо-творчої діяльності в роботі з розвитку уяви, передбачають групову чи парну роботу. Індивідуальній роботі також приділяється особлива увага, проте основний акцент слід робити на заохоченні комунікативної взаємодії дітей один з одним.

Таким чином, ми описали змістовне наповнення навчального етапу дослідження. Виділена нами система роботи включила такі напрями діяльності: художньо-творча діяльність, пізнання навколишнього світу, вивчення літературно-художніх творів, комунікаційна творча взаємодія, робота в групах, парах та індивідуально.

### **Організація та проведення формуючого етапу експерименту**

У проведенні формуючого етапу експерименту взяли участь 5 дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.

Діти з порушеннями слуху були виділені в окрему групу, і для них розроблено окрему програму занять з розвитку уяви з художньо-творчої діяльності. Програма розрахована на заняття 2 рази на тиждень по 45 хвилин і проводилася в період з 01.12.2016 по 30.03.2017.

Заняття з художньо-творчої діяльності будувалися за такою структурою:

- Розминка: робота з дидактичним матеріалом, наприклад: геометричний конструктор, палички Кюїзенера, гра «Склади візерунок», викладання геометричної мозаїки тощо. (5-10 хв.)

- Занурення в тему: розповідь або показ ілюстрацій, гра в казку або подорож континентами тощо. (10 хв.)
- Заняття з художньо-творчої діяльності: малювання, ліплення та аплікація з різних матеріалів. (30-40 хв.)
- Музична пауза: мовленнєво-рухова гімнастика або музичні вправи на розвиток уяви.
- Обговорення робіт: коротка розповідь про зміст зображеного сюжету.

Також слід враховувати, що на заняттях з дітьми з порушеннями слуху обов'язковим є використання індивідуальної звукопідсилювальної апаратури, а також введення різних видів наочних матеріалів (ілюстрації, піктограми, таблички з поетапним виконанням роботи, таблички зі словами). При плануванні роботи потрібно орієнтуватися на індивідуальні можливості кожної дитини.

Розвиток уяви у дітей дошкільного віку з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності може виявитися недостатньо ефективним, тому необхідно залучати батьків до закріплення вмінь (більше малювати та ліпити на теми, які стосувалися на заняттях, більше розмовляти про навколишній світ, читати книги та розвивати здібності, які дитина отримала на занятті тощо). Досягнення хорошого результату у розвитку уяви дошкільника можливе лише за умови взаємодії всіх учасників процесу. Для ефективнішого процесу навчання педагог використовує різні методи, що передбачають передачу інформації у готовому вигляді за зразком або за словесною інструкцією, або використовуючи наочні методи, що застосовуються на заняттях з художньо-творчої діяльності. Застосовують метод опосередкованого впливу, пов'язаний з керівництвом самостійної мистецької діяльності дітей. Використання колективної творчості у спільних колективних роботах.

Розробляючи програму занять із розвитку уяви, необхідно включати комплекс завдань, які б стимулювали мовленнєву активність дітей.

Визначаючи завдання системи занять, ми виходили з того, що необхідно розвивати не тільки уяву, а також усі пов'язані з нею пізнавальні процеси, мовлення та емоційно-особистісну сферу.

- розширення запасу знань та уявлень про навколишню дійсність, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду дітей;
- розвиток у дітей здібностей до побудови нових образів предметів та дій шляхом перетворення та розвитку навичок комбінування, та навчання прийомів перебудови образів та уявлень у продуктивній та ігровій діяльності;
- активізація та розвиток процесу уяви у дошкільнят з порушеннями слуху за допомогою введення спеціальних творчих завдань, у яких неоднозначність рішень активніше стимулює діяльність уяви;
- розвиток та підтримка у дошкільнят з порушенням слуху пізнавальної мотивації;
- підвищення мовленнєвої активності дітей у процесі проведення занять із розвитку уяви.

Відповідно до завдань з розвитку уяви, нами було розроблено систему занять із поступовим ускладненням завдання, з урахуванням особливості сенсорного дефекту, індивідуальних особливостей та мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями слуху.

Навчання проводилося у 3 етапи:

1. Підготовчий етап: (розпізнавання та відтворення образів частинами) - 8 занять.
2. Формування здатності уяви створювати нові образи: (розвиток уяви у період, необхідний для формування комбінаторних навичок) - 10 занять.

3. Розвиток творчої уяви: (етап розвитку уяви як самостійного творчого процесу) - 14 занять.

Всього було проведено 34 заняття, чотири з яких відводилися на повторну діагностику. Група у кількості 5 осіб займалася двічі на тиждень по 45 хвилин.

Перший етап - підготовчий: у цей період в основному проводилися ігри та заняття на розпізнавання незакінчених малюнків та предметів тільки по одній частині, або домальовування предмета по одній його частині.

З метою становлення та розвитку відтворювальної та творчої уяви до системи розвиваючих занять були включені різні завдання на розпізнавання та відтворення образів предметів за його частинами та елементами, які сприяли розвитку функцій зорового сприйняття та пам'яті, а також навичок комбінаторної діяльності та просторових уявлень, наочно-образного мислення.

Гра "Відгадай, що це?" полягала в тому, що діти повинні були розпізнати предмет, зображення якого містилося за екраном з чотирикутним отвором. Діти повинні були вгадати зображення предмета, захованого за екраном, і запропонувати кілька варіантів відповідей. Якщо у дітей виникали труднощі у розпізнаванні цього предмета, їм пропонувалося кілька варіантів картинок, серед яких вони могли вибрати відповідний варіант.

Як тільки діти набували навичок розпізнавання предмета за його частиною та елементом, їм пропонувалося зіграти в іншу гру: дитина-ведучий витягує зі стопки картку з малюнком, розглядає її і починає малювати на дошці одну з деталей зображення, інші діти повинні здогадатися, що за малюнок він загадав, і намалювати свою відгадку. Ці ігри проводилися як розминка з плавним переходом до заняття з творчості.

На всіх корекційно-розвивальних заняттях особливе значення приділялося заохоченню висловлювань дітей. Працюючи з дітьми з

порушеннями слуху, активно використовувалися таблички з мовленнєвим матеріалом.

Другий етап: усі заняття цього періоду спрямовані на навчання дітей з порушеннями слуху прийомам оперування образами, можливість створювати нові образи, базуючись на своєму досвіді. Формування уяви в цей період відбувається не на заданій ситуації, а виходить з власного досвіду дитини, яка активно використовує до цього засвоєні знання та дії. На цьому етапі відбувається перехід творчого процесу уяви до рівня, коли дитина самостійно може оперувати образами.

На цьому етапі найбільша кількість занять спрямована на конструювання. Найчастіше використовуються завдання з конструювання з геометричних форм (зробити один і той же предмет, використовуючи різні геометричні фігури), аплікація та конструювання з природного матеріалу. Діти не тільки викладали фігури без схеми, за словесною інструкцією та уявленням, але й доповнювали картинку різними деталями, спираючись на питання, де треба було не тільки змінити задум конструкції, а й вибрати відповідні деталі-замінники з обмеженого набору запропонованих фігур.

Було розроблено заняття з «домальовування» аморфних незрозумілих зображень або послідовне малювання картинки.

Після того, як діти намалюють малюнок, вони мають відповісти на питання педагога. Відповіді дітей обов'язково записуються на дошці.

Приклад діалогу:

- Що тут намальовано?
- Це пташка.
- Що пташка робить?
- Пташка літає.
- Що у пташки?
- У пташки крила.
- Де літає пташка?

- Пташка літає в небі.
- Що на небі?
- На небі сонце.

Ще раз наголосимо, що на всіх заняттях особлива увага приділялася заохоченню мовленнєвих висловлювань дітей. Обов'язковим було активне використання у роботі табличок з мовленнєвим матеріалом. Заключним завданням на цьому етапі є малювання сюжету «Чарівний ліс», «Диво-дерево», «Небачений звір» тощо, з подальшим складанням розповіді за виконаним малюнком.

Третій етап: у цей період заохочується самостійність та активність дітей, роль дорослого відходить на задній план. На цьому етапі знижується обсяг допомоги дорослого, самостійність, виявлена дитиною під час роботи, заохочується. У заняття було введено завдання зі створення розповідей за сюжетними картинками. Триває використання ігор, коли можна застосовувати той чи інший предмет не за прямим призначенням, тобто інакше (наприклад, уявити, що олівець - це голка, і показати, як голка шиє тощо). Конструювання продовжується, але у більш складному варіанті, з використанням групових робіт. У малюванні та конструюванні використовуються такі теми творчих завдань, де можна проявити фантазію (наприклад, намалювати «Невідомого звіра»).

Як музичні паузи дітям пропонується рухатися під різну музику так, щоб передати настрій музики. Як рухливі ігри пропонуються пантомімічні загадки, що проводилися з використанням мовленнєвих інструкцій.

Прикладом є колективне малювання «картини з намиста». Обговорюється тема картини, але те, хто малюватиме, не обговорюється. Кожна дитина по черзі підходить і викладає свою деталь картини за допомогою намиста. В результаті виходить ціла картина на тему. Можна розділити групу на команди, і кожна команда створює картину на вибрану ними тему, після чого діти повинні розповісти, що вони намалювали.

### **2.3. Оцінка методики розвитку уяви дітей із порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності**

Для оцінки ефективності системи роботи з розвитку уяви нами було проведено контрольний етап дослідження творчої уяви. Як тестові методики ми використовували "Недомальовані малюнки" (тест креативності Торренса) та "Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру".

Контрольний експеримент проводився з групою дітей із порушеннями слуху протягом одного дня за методикою «Недомальовані малюнки». На проведення тесту відводилося 10 хвилин. Після закінчення 10 хвилин дітям надавався додатковий час для завершення тесту.

Розглянемо отримані результати констатуючого та контрольного експерименту щодо часу, що відводиться на проходження тесту. У період проведення констатуючого експерименту лише 1 дитина виконала завдання за 10 хвилин за «Недомальованими малюнками». У контрольному експерименті із завданням за 10 хвилин впоралися 2 людини (Марія П. та Оля Б.). Всім іншим знадобилося лише 5 хвилин додаткового часу. Індивідуальний аналіз виконаних робіт дозволив виявити й інші зміни в характері виконання завдань: збільшилася кількість використовуваних деталей, діти почали використовувати колір у малюнках, значно побільшало динамічних малюнків, збільшилися показники розробленості в малюнках.

У контрольному експерименті малюнки стали більш детальними і виразними, майже в кожному малюнку використовувався колір.

Наводимо дані порівняльного аналізу констатуючого та контрольного експерименту таблиця 2.11.

Таблиця 2.11

**Порівняльна характеристика середніх показників творчої уяви в дітей із порушеннями слуху метод. «Недомальовані малюнки»**

| Середні показники                      |                              |                                       |                 |           |
|----------------------------------------|------------------------------|---------------------------------------|-----------------|-----------|
|                                        | Кількість малюнків за 10 хв. | Різноманітність запропонованих рішень | Оригінальність. | Подробиці |
| Постановочний етап                     |                              |                                       |                 |           |
| Владик М.                              | 5                            | 6                                     | 5               | 18        |
| Метью Ч.                               | 5                            | 5                                     | 6               | 11        |
| Марія П.                               | 6                            | 5                                     | 8               | 26        |
| Оля Б.                                 | 9                            | 8                                     | 8               | 32        |
| Аліса Х.                               | 5                            | 5                                     | 6               | 14        |
| Контрольна фаза                        |                              |                                       |                 |           |
| Владик М.                              | 7                            | 7                                     | 7               | 21        |
| Матвій Ч.                              | 7                            | 7                                     | 7               | 19        |
| Марія П.                               | 10                           | 8                                     | 8               | 29        |
| Оля Б.                                 | 10                           | 8                                     | 12              | 41        |
| Аліса Х.                               | 8                            | 7                                     | 9               | 19        |
| Показники динаміки за середньою шкалою | +2,5                         | +2,2                                  | +2,0            | +5,6      |

Як очевидно з представленої таблиці 2.11, середній показник «кількості закінчених малюнків за 10 хв» збільшився на 2,5 бала, порівн. показник оригінальності на 2,0 бала та середній показник опрацьованості на 5,6 бала, за результатом бачимо, що малюнки дітей стали більш деталізовані більше за кількістю.

При повторному тесті «Недорисовані малюнки» діти активніше використовували мову, пояснюючи, що вони хотіли зобразити.

Результат контрольного дослідження за допомогою методики «Намалюй малюнок використовуючи геометричну фігуру» , свідчать про зрушення на краще як у кількісних, і у якісних показниках процесу уяви в дітей із порушеннями слуху, які пройшли навчання.

Так середня кількість малюнків збільшилась у 2 рази.

Під час проведення констатуючого етапу діти малювали трохи більше 2х малюнків і дуже схематично. Наприклад, із кола майже всі намалювали «сонце», із квадрата «дім», із трикутника «ялинку». Під час проведення контрольного етапу експерименту, малюнків із проявом творчого початку побільшало. Після навчання з'явилися малюнки більш якісного рівня, з промальованими деталями з сюженими лініями. Збільшення сюжетів можна як результат проведеного формуючого експерименту, це сприяло підвищенню активності процесу уяви та її комбінаторних функцій. Кількість схематичних малюнків зменшилася, це видно з таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

**Порівняння кількості малюнків констатуючого експерименту та  
контрольного експерименту**

|                                 | I | II | III | IV | V | VI | Кількість творчих малюнків |
|---------------------------------|---|----|-----|----|---|----|----------------------------|
| <b>Констатуючий експеримент</b> |   |    |     |    |   |    |                            |
| Владік М.                       | 2 |    |     |    |   |    | 2                          |
| Матвій Ч.                       | 2 |    |     |    |   |    | 2                          |
| Марія П.                        | 2 | 1  |     |    |   |    | 3                          |
| Оля Б.                          | 2 | 1  | 1   |    |   |    | 4                          |
| Аліса Х.                        | 3 | 1  |     |    |   |    | 4                          |
| <b>Контрольний експеримент</b>  |   |    |     |    |   |    |                            |
| Владік М.                       | 1 | 2  | 2   |    |   |    | 6                          |
| Матвій Ч.                       | 1 | 3  | 1   |    |   |    | 5                          |
| Марія П.                        | 1 | 3  | 2   | 1  |   |    | 7                          |
| Оля Б.                          |   | 3  | 2   | 2  | 1 |    | 8                          |
| Аліса Х.                        | 1 | 3  | 2   |    |   |    | 6                          |

Про позитивні зрушення творчої уяви свідчать дані індивідуального аналізу дитячих робіт. При констатуючому експерименті V , VI рівні не зустрічалися зовсім, після проведеного навчання в Олі Б. з'явився малюнок V рівня. А малюнки Владика М. і Матвія Ч. не перевищували I і II рівня, а після проведення контрольного експерименту піднялися до III рівня, що говорить про те, що малюнки стали більш деталізовані з яскравішими образами. Після

проведеного навчання діти під час виконання своїх малюнків почали активніше використовувати мовлення. Найчастіше це були односкладові назви, але були і розгорнуті назви.

У малюнках дітей із порушеннями слуху після навчання спостерігалось деяких випадках зміна просторового становища фігур, що свідчить про позитивної динаміки просторового оперування образами.

Методика «Розрізні малюнки» проводилася за допомогою другого комплекту аналогічних картинок («Півник», «Чашка», «Дівчинка та собачка»).

Під час проведення цієї методики на констатуючому етапі експерименту діти показали непогані результати, схожі на ті, що були отримані раніше. Лише Владу М. не вдалося скласти третю картинку «Ведмедик на конячці». У третьому варіанті при відтворенні (малюванні) зображень спостерігалися деякі труднощі (спотворення форми та розташування деталей у просторі), тоді як складання у всіх інших здійснювалося методом проб і помилок.

На етапі контрольного експерименту всі діти з порушеннями слуху склали картинку шляхом зорового співвідношення самотійно або з мінімальною допомогою (Владик М.).

Таким чином, в результаті проведених спеціальних занять з художньо-творчої діяльності, показники сформованості уяви не тільки зросли, а й спостерігається суттєва динаміка показників зорового сприйняття та рівня наочно-образного мислення.

## Висновки до розділу 2

Аналіз результатів, отриманих на основі виділених методик щодо виявлення особливостей уяви у дітей з порушеннями слуху на констатуючому етапі роботи, дозволив зробити такі висновки:

1. Порівняння досліджуваних показників уяви у дітей з порушеннями та без порушень слуху (6-7 років) у процесі констатуючого етапу експерименту виявило різницю в розвитку процесу уяви.

2. Діти з порушеннями слуху відстають від однолітків, що нормально розвиваються, за кількісно-якісними показниками, зокрема за показником оригінальності створюваних образів.

3. Діагностичний комплекс виявлення особливостей уяви в дітей із порушеннями слуху, складений з урахуванням психолого-педагогічних принципів, дозволив виявити загальні тенденції та особливості розвитку уяви, які полягали в наступному:

- Особливість відтворюючої уяви проявляється в неактивності як у предметному, так і в просторовому сприйнятті, а також, особливо, у здатності відтворювати цілісний образ предмета, у формуванні кожної операції просторового аналізу, синтезу та в роботі наочно-образного мислення в цілому.

- Особливості творчої уяви виявляються у схематизації, низькій варіативності, у створенні нових образів (на основі заданих елементів), а також у невмінні включати образи в предметне середовище та сюжет або комбінувати їх для створення нових образів. Все це свідчить про низьку активність творчої уяви.

- В результаті ми отримуємо швидку стомлюваність та виснаження уяви у дітей з порушеннями слуху (понад 85% малюнків дітей при тесті «Намалюй малюнок, використовуючи геометричну фігуру» припадає на перші 2 геометричні фігури).

4. Найбільш серйозне відставання у розвитку уяви дітей з порушеннями слуху проявляється в низькій оригінальності та якості придуманих дітьми образів, що відображають бідність змісту, спрощеність, одноманітність, стереотипність рішень та схематичність створюваних дітьми образів.

Ми припустили, що рівень розвитку уяви у дошкільника з порушенням слуху пов'язаний насамперед із порушенням слуху, і як вторинне порушення визначається станом його мови та розвитком усіх пізнавальних процесів. Діти, які мають порушення слуху, демонструють найнижчі результати за всіма показниками творчої уяви. Але деякі діти, що мають більш збережений слух та гарний рівень мовленнєвого розвитку, за показниками оригінальності та якісного рівня актуалізованих образів, за продуктивністю, гнучкістю та розробленістю образів уяви трохи відстають від дітей зі збереженим слухом.

## ВИСНОВКИ

Метою нашого дослідження було виявлення особливостей уяви дітей дошкільного віку з порушеннями слуху та вдосконалення уяви на заняттях з художньо-творчої діяльності.

Процес уяви став об'єктом дослідження, а вдосконалення творчої уяви у дошкільнят з порушеннями слуху на заняттях з художньо-творчої діяльності – предметом нашого дослідження. Ми припустили, що розвиток уяви у дошкільнят з порушеннями слуху, порівняно з однолітками без порушень слуху, відбувається повільніше і характеризується низкою особливостей, зумовлених різним ступенем порушення слуху та вторинним відхиленням у розвитку мовлення та інших психічних функцій. І розвиток уяви на художньо-творчих заняттях сприятиме не тільки розвитку уяви та творчих здібностей, а й вплине на розвиток пізнавальної, емоційно-вольової сфери та особистості дитини в цілому.

Для виявлення особливостей уяви дошкільнят з порушеннями слуху нами було підібрано діагностичні методики та розроблено систему розвивальних занять, спрямовану на розвиток творчої уяви. Заняття з дітьми були організовані таким чином, щоб здійснювати ефективну взаємодію всіх учасників процесу, сприяти формуванню та розвитку творчої уяви.

Якісний та кількісний аналіз відтворювальної та творчої уяви у дітей з порушеннями слуху виявив низку особливостей. Результати констатуючого експерименту виявили відставання у формуванні творчої уяви у дітей з порушеннями слуху порівняно з дітьми без порушень слуху. Це відставання пов'язане з показниками продуктивності творчої уяви. Спостерігається переважання схематичних, мало деталізованих, стереотипних та бідних за змістом малюнків. Низькі показники різноманітності рішень свідчать про недостатню сформованість механізмів уяви.

Необхідною умовою розвитку уяви у дітей з порушеннями слуху є організація спеціальної роботи з художньо-творчої діяльності. На цих заняттях має бути створена сприятлива атмосфера, а також забезпечена зміна діяльності, щоб діти не втомлювалися та досягали максимальних результатів. Слід зазначити, що всі заняття з художньо-творчої діяльності повинні проводитися в ігровій формі або з використанням гри-драматизації для повного розкриття потенціалу дитини в продуктивній діяльності, і базуватися на пізнанні навколишнього світу та на розширенні художніх образів. До занять з художньо-творчої діяльності входять заняття з ліплення, конструювання з паперу або інших матеріалів та малювання.

Всі завдання на етапі навчання були розташовані в порядку від легших до складніших. Система роботи передбачала кілька етапів:

- підготовчий: метою якого є розвиток здатності розпізнавати та відтворювати образи.
- етап формування комбінаторних навичок: розвиток здатності створювати нові образи.
- етап розвитку уяви як самостійного творчого процесу.

Виділена нами система роботи, яка включала такі напрямки діяльності, як художньо-творча діяльність, пізнання навколишнього світу, вивчення літературно-художніх творів, комунікаційна творча взаємодія та робота в групах, дозволила нам досягти значної позитивної динаміки в розвитку творчої уяви та пов'язаних з нею пізнавальних процесів у дітей з порушеннями слуху.

Результати нашого дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що у дітей із порушеннями слуху є своєрідність процесу уяви. Система роботи з розвитку творчої уяви на заняттях з художньо-творчої діяльності сприяє розвитку комбінаторних механізмів уяви, які сприятливо впливають на всі психічні процеси, включаючи емоційно-вольову сферу та особистість дитини в цілому.

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович Є.А., Проців В.І., Свид С.П. Художні техніки у школі. - К., 1997.-305с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 137 с.
3. Бондар В. І. Дидактика: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
4. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посібник / В. І. Бондар. – К. : Наш час, 2005. – 176 с.
5. Боринець Н. І. Трудове навчання. Банк ідей для творчих проєктів / Н. І. Боринець: методичний посібник. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128 с.
6. Буркова Л. Технології в освіті / Л. Буркова // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 18-20.
7. Веремійчук І. М. Майструй і твори / І. М. Веремійчук. – К. : Либідь, 1998. – 72 с.
8. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (XIX - початок XX століття). - К., 2011. - 199с.
9. Від ремесла до творчості: Збірник. - К.: Час, 2008. - 152с.
10. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 316 с.
11. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
12. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 196 с.
13. Волков І.П. Вчимо творчості // Педагогічний пошук / Упор. І.М. Баженова - К., 1988. - С. 90-126.
14. Волкова Н. П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Академія, 2003. – 576 с.

15. Воловик П.М. Теорія імовірності і математична статистика в педагогіці. -К.: Радянська школа. 1969. - 222с.
16. Гавриш М. Творчість на кожному уроці/ М. Гавриш // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 4 - С. 54 - 58
17. Гедвілло О.І., Носова І.О., Ковальова Г.В. Індивідуальний підхід до навчання з практикуму в майстернях // Трудова підготовка в закладах освіти. - 2008. - №2. - С.44-47.
18. Гуманізація процесу навчання в школі: Навч. посіб. / За ред. С. П. Бондар. - 2-ге вид., доп. - К. : Стилос, 2001. - 256 с.
19. Гура О. І. Вступ до спеціальності “Педагогіка вищої школи”: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 224 с.
20. Забродський М. М. Педагогічна психологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2000. – 189 с.
21. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К. : МАУП, 2000. - 309 с.
22. Інклюзивний підхід як основа освіти для всіх дітей // Завуч (Шкільний світ). – 2008. – № 2. – С. 9–10.
23. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2005. – 180 с.
24. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів вищої школи / К. В. Касярум // Збірник наукових праць. – 2011. – Частина 1. – С. 99–105.
25. Коберник Г. І. Індивідуалізація й диференціація навчання: теорія та методика : монографія / Г. І. Коберник. – К. : Наук.світ, 2002. – 231 с.
26. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів :Система літературних завдань. - К. : Шкільний світ, 2010. - 120 с. - (Бібліотека «Шкільного світу»)
27. Крамаренко, С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. - 2002. - № 5-6. - С. 7-11.

28. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / Василь Кремень. - К. : Грамота, - 2005. - 447 с.
29. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. А. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання-прес, 2003. – 418 с.
30. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 128 с.
31. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник. – К.: “ЕксОб”, 1999. – 303 с.
32. Масол Л. М. Пропедевтика художнього сприймання молодших школярів / Л. М. Масол // Проблеми естетичного виховання учнівської молоді : зб. наук. статей / упор. Л. М. Масол. – К., 1996. – Вип. 1 – С. 41–48.
33. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Гранма, 1999. – 350 с.
34. Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема // Обдарована дитина. - 2005. - № 4. - С. 2-9.
35. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пехоти. - К. : 2004. - 256 с.
36. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Л. В. Кондрашова, О. А. Пермяков та ін. – К.: Знання, 2006. – 252 с.
37. Педагогіка: Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 2001. – 200 с.
38. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.
39. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.
40. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
41. Плохій З.П. Трудове виховання молодших школярів. - К.: Освіта, 2002. - 112с.

42. Психологічна енциклопедія / Автор-упоряд. О. М. Степанов. - К. : Академвидав, 2006. - 424 с.
43. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : [навч.метод. посіб. у 9 книгах] Книга 1. Інклюзивна освіта: вибір батьків / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К., 2010. – 70 с.
44. Робота з обдарованими дітьми. Сходінки творчого зростання. 1-4 класи: Посібник для вчителя/Упор. Гордіюк Н. М. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 152 с.
45. Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посіб. - 2-ге вид., доп. - К. : Либідь, 2001. - 288 с.
46. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах - К. : Магістр, 1997. - 256 с.
47. Семенова А. В., Гурін Р. С. Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 319 с.
48. Софій Н. Діти з особливими освітніми потребами / Н. Софій, Ю. Найда // Підручник для директора. – 2007. – № 5. – С. 61–71.
49. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
50. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. - К.: Рад. шк., 2011. - Т 3. - 464 с.
51. Телячук В.П., Лесіна О.В. Інноваційні технології впочатковій школі. Х.: ВГ «Основа», 2008.
52. Теорія і практика формування дитячого колективу / уклад. О. В. Кулаченко, І. В. Молодушкіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 144 с.
53. Фіцула М.М. Педагогіка. - К.: Видавничий центр "Академія", 2002.- 528 с.
54. Хорунжий В.І. Методика трудового навчання в початкових класах. Частина II. - Олександрія: РВА "Світло", 1996. - 96 с.
55. Хорунжий В.І., Черніка Г.П. Методика трудового навчання в початкових класах. Ч. I. - Олександрія: РВА "Світло", 1996. - 96 с.

56. Цируль К.Ю. Ручна праця в загальноосвітній школі. К.: Райдуга, 2006.- 214с.
57. Чепіль М. М. Педагогічні технології : навч. посіб. / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник. – К. : Академвидав, 2012. – 224 с.
58. Шкода М.Н. Свята, традиції, звичаї українського народу. – Донецьк, 2008.
59. Юсов Б. Принципи побудови інтегрованих поліхудожніх програм з образотворчого мистецтва / Б. Юсов // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 3 – С. 40–42.
60. Ягупов В. В. Педагогіка: посібник. / В. В. Ягупов – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
61. Як допомогти дитині стати творчою особистістю / Упоряд. Л. Шелестова. - К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. - 112 с.